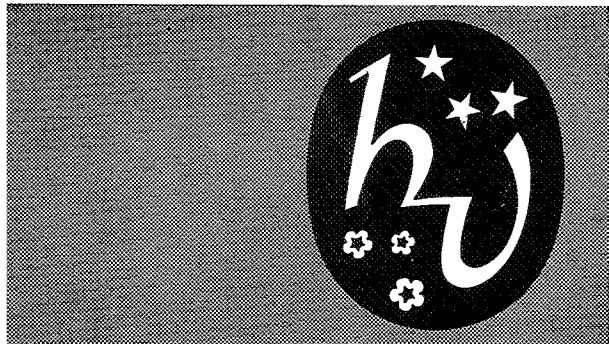

MENS EN WERELD

In Frankrijk is een methode gevonden om bloemen in te vriezen en ze zo vers te houden. Nieuw is dat niet. Wij eten diepvriesgroenten en de mammoeten uit Siberië zijn, als men ze ontdooit, nog even fris als toen ze in het ijs werden gezet. Als alles wat in een ijskast werd gezet zo fris bleef, zouden er heel wat minder onfrisse problemen zijn. Maar wat ze eens zouden moeten kunnen invriezen? De spanning, het weg-zijn, het opgaan in boeken, alles wat wij ondergingen toen wij lazen als vijftienjarigen. Het boek rijst op in de geest van de lezer, deze leeft mee met de helden, speelt mee en de dode letters worden gebeurtenissen. Die gestalte van het boek zou vastgelegd moeten worden zodat als, men het boek later weer ter hand nam, het met dezelfde intensiteit gelezen kon worden.

Zo kan men, op elke leeftijd, weer weg zijn in Karl May, in Robinson Crusoe. De Drie Muskietiers stelt men in op 17 jaar, De Steen der wijzen op 18, de Stille lach op 19, een Zwerver verliefd op 20, Niels Lyhne op 21, de Idiool op 23, Oorlog en Vrede op de schaal tussen 30 en 40 en men geniet van de lectuur met de jonge ogen en het jonge hart.

Nodig is de uitvinding niet, want met enige inspanning kan men deze fase toch wel bereiken. Men kan, lopend door een oude, vertrouwde stad, met een kleine omzetting van de geest, ineens met nieuwe toeristenogen alles voor het eerst bekijken. Zo kan men ook een oud vertrouwd boek, met welks hulp men mens is geworden, nieuw gaan lezen als men maar het vervloekte tussentijdse oordelen en het afwegen naar huis stuurt en als men niet het haastige en waardeloze ideaal blijft nastreven om bij te willen blijven met alles wat er verschijnt.

Tracht om met het boek oude herinneringen op te halen uit die paradijs tijd toen er niet geoordeeld werd.

Dat is pas lezen en dat lezen wens ik u toe in de boekenweek, die zich dan mag uitbreiden tot een jaar.

In 26 letters

Ieder jaar, al ruim een kwarteeuw, is de boekenweek een feestelijk feit. Ook als men oog heeft voor het belang dat de uitgevers en de boekverkopers erbij hebben, kan men niet anders dan bewondering voelen voor hun initiatief en hun volharding; want het is geen kleinigheid aan een volk als het onze een traditie te hebben geschonken.

Dit jaar viert men de boekenweek voor de vijftiende maal; de reeks is uiteraard door de oorlog onderbroken. Die vijftiende maal is een gereede aanleiding geweest om de zaak nog wat grootscheepser te doen dan tot nu toe. Maar als over enkele dagen alles weer voorbij is, en men zelfs de aangekochte boeken al uit heeft, dan blijft er ditmaal een uitgave over die de waarde heeft van een document. Een uitgave „buiten het normale handelsverkeer”, maar 't verdienen zou in ieders hand te komen, omdat ze een overzicht en een inzicht verschaft inzake ons belangrijkste cultuurmiddel: het boek. In een keur van tientallen platen en teksten trekken vijf eeuwen beschavingsgeschiedenis ons oog voorbij.

Want men dient het zich wél bewust te zijn: de gehele overdracht van kennis en kunde, onmisbare grondslag van onze moderne samenleving, valt en staat met een simpele reeks van eenvoudige tekens. De mensheid heeft sinds haar prehistorie een paar beslissende uitvindingen gedaan. Daartoe behoren de toepassing van het vuur, en de uitvinding van het wiel. Maar geen enkele vondst is zó geniaal geweest, en zo vruchtbaar voor de toekomst, als het denkbeeld om gehoorde klanken te verbinden aan geschreven tekens. Wanneer, en waar, en hoe? Niemand weet het met zekerheid. In verschillende stadia heeft zich het schrift vervolmaakt. De simpele en tegelijk oneindig gecompliceerde methode van een paar dozijn letters is enkele duizenden jaren oud. Wellicht danken we haar aan de Foeniciërs.

Het schrift van de mens heeft hem in staat gesteld zowel ruimte als tijd te overwinnen. Het gedrukte schrift heeft dat vermogen intensiever gemaakt, en tenslotte ook de standsgrenzen doorbroken. In West-Europa is geen menselijk leven meer compleet zonder lezen-en-schrijven. Maar buiten Europa is dit stadium nog lang niet bereikt!

Voor ons ligt in de onuitputtelijke combinatie van telkens weer dezelfde letters de hele wereld te grijp. Generaties, waarvan wij ons nauwelijks een voorstelling kunnen maken, voorzover het hun lichamelijke en maatschappelijke verschijning betreft, spreken nog tot ons als waren wij hun tijdgenoten. Hun gedachten, gevoelens en

oordelen staan voorgoed geboekt in zwarte krabbeltjes op wit papier. Zij zouden vergeten zijn, zoals de mensheid altijd alles vergeet, als dit hulpmiddel ons niet van dienst was. Want zonder schrift heeft de mensheid geen geheugen.

De proef op de som ligt voor ons: wat weten de veertigjarigen, die toch al twintig waren toen de oorlog begon, nu nog met precisie van die vijf barre jaren? Het zijn toch hun eigen levenservaringen, maar ze zijn al lang vervaagd, verzwakt en vooral verward. En dat jongeren, de dertig-, de twintigjarigen hebben die hachelijke ervaringen niet eens. Hun indrukken zijn tweedehands, en dat is meestal ook tweederangs. Van horen zeggen liegt men veel. Enquêtes bij scholieren en studenten hebben tot verbijsterende conclusies geleid.

Maar in de 26 letters ligt de historische waarheid onwrikbaar vast. De documenten liegen niet, de proclamaties liegen niet, de wetten liegen niet, de brieven en bevelen liegen niet: nauwgezet gedateerd geven ze de lezer geen kans tot grillige vergissingen of nonchalante beweringen. Zwart op wit, dat is onweerlegbaar. Zwart op wit: de mensheid heeft geen vaster grond, geen dwingend bewijs. Zij kan met de papieren in handen de historie niet nog eens beleven, en waartoe ook? – zo fraai was die niet –. Maar zij kan wel, en zij moet, met de door niets of niemand te ontkennen geboekte gegevens voortdurend en voorgoed rekening houden, zij moet weten om te kunnen oordelen, en zij moet begrijpen om te kunnen handelen.

In het abc ligt onze kennis, van de eerste dagen van de lagere school af, via alle scholen en cursussen en lessen, via de krant en de brochure en de brief en het boek, tot onze laatste levensdagen toe. Zoals wij stoffelijk gevoed en gekleed worden dank zij de voortbrenging van duizenden onbekenden, uit alle delen der wereld, zo worden wij ook geestelijk gevormd en verrijkt door duizenden bekenden en onbekenden uit alle tijden en talen. Wat wij zelf weten en denken draagt hún merk, ook al zijn wij ons dat niet bewust. En wát de mens, mede door de letters ook de mens heeft misdaan, ook iedere weldaad, individueel en maatschappelijk, is door het woord gewekt, of minstens gestileerd. De grote gedachten die de wereldgeschiedenis óf drijven óf begeleiden, zijn onvergankelijk – dank zij het abc. En voorzover onze kleine gedachten deel hebben aan die grote, danken wij dat aan een simpel spel met 26 letters.

G. S.

BOEKENWEEKNUMMER

Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen.
15e jaargang no. 6 – 26 maart 1960

Kritisch allerlei

De vraag, die iedere journalist van tijd tot tijd te horen krijgt, is: „Hoe krijgen jullie dat blad toch altijd weer „vol”?” Al kan dat voor sommige rubrieken in ieder blad inderdaad wel eens – maar altijd minder vaak dan de leek denkt – moeilijkheden opleveren, met de rubriek „Kritisch allerlei” is dat eigenlijk nooit het geval. De overvloed van krantenknipsels die ons van alle zijden bereikt, en die veelal stuk voor stuk om commentaar „schreeuwen”, heeft meestal tot gevolg dat wij alleen door een drastisch gebruik van de schaar deze rubriek kunnen beperken tot de ene pagina die haar toegemeten is. Dat is op zichzelf natuurlijk een verheugend feit voor de redacteur, al is het wel eens ontmoedigend te moeten constateren hoe vaak op hetzelfde aambeeld moet worden geslagen in ons verdraagzame, democratische Nederland.

Door die overvloed van feiten en feitjes komen belangrijke stukken van meer beschouwelijke aard dan ook wel eens te weinig aan de beurt. Ons boekenweeknummer leek ons daarom een uitgezochte gelegenheid een verzuim goed te maken, namelijk het vermelden van een belangrijk artikel dat Ab Visser (vorig jaar september al!) publiceerde in „Het Vaderland” onder de titel „Smaak van de middle-brow bepaalt het succes”, het succes van veel dingen, maar in het bijzonder dat van literaire werken. En wie die „middle-brow” wel is?

„De middle-brow is iemand, zou men kunnen zeggen, die slechts herkent, waar hij denkt te erkennen: hij heeft de typisch eigenge-reide instelling van de burger: hij is de drager en verspreider van modewoorden, die per seizoen opduiken en weer verdwijnen. Hij zal zich beurtelings „ergens”, „spectaculair” of „sacrosant” uitdrukken en op de koop toe een beetje „verknijpt” zijn. Hij is in feite de meest naïeve snob die er bestaat en zal er altijd voor zorgen onder geen voorwaarde „de boot te missen.”

De middle-brow wordt door Ab Visser als begrip geïntroduceerd ergens tussen de high-brow en de low-brow in, waarvan de eerste, niet zonder valse bescheidenheid, zegt: „Ik ben misschien wel een high-brow” en bedoelt: „Ik kan er nu eenmaal niets aan doen, dat alleen de hoogste en meest verfijnde cultuuruitingen goed genoeg voor mij zijn.” En de laatste be-weert: „Ik ben maar een dom iemand, ik lees bijna nooit, ik houd niet van muziek, enz...” en bedoelt: „Maar voor de rest mag ik er om de drommel wel zijn.” Van beide categorieën kent men de vertegenwoordigers, maar niemand ter wereld voelt er voor in de „sandwich-positie” van middle-brow gedrongen te zijn.

„Desondanks is de middle-brow het meest vertegenwoordigd, om niet te zeggen alom aanwezig en richting-bepalend. De haute-couture bij voorbeeld geeft er het sprekende voorbeeld van, hoe het high-brow modeontwerp zich bij de smaak van de massale midden-maat moet aanpassen: de gevulde lijn plooit zich naar de plompe vorm. In de kunst, dus ook in de literatuur, is het niet anders. Grote boekoplagen worden zelden bepaald door de high-brow, wel een enkele maal door de low-brow (M. Spillane), maar vrijwel zonder uitzondering door de middle-brow. De best-seller is de exponent bij uitstek van de middle-brow, want hij bevat alle elementen om het een groot en gevarieerd publiek naar de zin te maken.”

Bij het totstandkomen van een best-seller spelen echter nog enkele onberekenbare elementen een rol, waarvan bij voorbeeld de conjunctuur er een is. De schrijver noemt het voorbeeld van Pearl Bucks „The Good Earth” (De goede aarde) dat zesendertig uitgever werd aangeboden, voordat de zevenendertigste tot de conclusie kon komen dat hij een goudader had aangeboord, en dat van „Im Westen nichts Neues” (Van het westelijk front geen nieuws) door E. M. Remarque, die bij zijn eerste uitgever nul op het rekest kreeg, omdat een eerdere novelle onverkoopbaar bleek. Ongetwijfeld is de „neus” van de uitgever een belangrijk element bij het „maken” van een wereldsucces. Françoise Sagans manuscript van „Bonjour Tristesse” werd door haar uitgever in één nacht gelezen en geaccepteerd. „Maar wie zal ons zeggen”, zo voegt Ab Visser daaraan toe, „hoeveel andere Françoise Sagans er in diezelfde tijd een boek van soortgelijke strekking geschreven hebben, dat niet als zodanig herkend, uitgegeven en door het publiek met geestdrift ontvangen werd!”

Het merkwaardige is, dat de middle-brow in volle op-

rechtheid achter zijn „overtuiging” staat, zich niet bewust van de conjuncturele invloeden die zijn begrip van wat goed en wat kwaad is hebben beïnvloed.

„Hij bewondert, men kan er genoeg zeker van zijn, Van Gogh en er is geen enkele reden om aan te nemen, dat hij van diens schilderijen niet oprecht geniet. Hij vergeet evenwel, dat hij van kinds-been af vertrouwd is gemaakt met de bruggetjes en de zonnebloemen, zoals hij die overal in zijn eigen vertrouwde milieu in reproductievorm aantreft en er dus nooit kritisch tegenover is geplaatst. Hij zal op dezelfde manier van Chopin houden, zonder te beseffen, dat hij deze componist meestal te horen krijgt (of mogelijk zelf ten gehore brengt) in vervalste toonaard, want geen muziek laat zich blijkbaar zozeer door vulgarisatie in technicolor „vertekenen” als de muziek van Chopin.”

Overtuigd van zijn eigen „gelijk” zal hij evenwel niet alle modeverschijnselen die in het schijnwerperlicht van de conjunctuur staan, vereren of aanvaarden.

„Vaker het tegendeel. Hij zal een bepaald boek dat „men gelezen moet hebben” in huis halen en het fel veroordelen als het niet aan zijn burgerlijk-morele codes en taboes voldoet. De publieke „meningen” omtrent romans als (om een willekeurige greep te doen) „De Avonden”, „Eenzaam Avontuur” en „De donkere kamer van Damocles” spreken daarom-trent „boekdelen”.

Na enkele gevallen gememo-reerd te hebben waarin de middle-brow zich massaal „vergiste”, zoals bij Van Gogh en Modigliani, vervolgt en besluit Ab Visser als volgt:

„Men kan gevoeglijk aan-nemen, dat de middle-brow de markt bepaalt, op alle gebieden van kunst. Musea, concertzalen, lees-zalen en schouwburgen zouden leeg blijven, zo het bestaan daar-van afhangt van de high- of low-brow. En al zullen de directeurs van genoemde instellingen het publiek suggereren, dat zij zich naar de high-brow richten, in waarheid kunnen zij niet anders dan aan de lopende band concessies doen aan de tirannieke macht van de middle-brow.

Heitzelfde ziet men gebeuren bij

de gemiddelde uitgever. Om een intellectuele stand op te houden, zal hij van tijd tot tijd dichtbundels en andere luxe-geschriften uitgeven, of een literair maandblad in stand houden, maar om dit te kunnen doen is hij genoodzaakt met de rest van zijn fonds aan de smaak van de middle-brow tege-moet te komen en het is duidelijk dat dit bij de idealisten gemakke-lijk tot frustraties kan leiden.

Het lijkt mij, voor zover ik daar als auteur over kan oordelen, een van de moeilijkste kanten van het uitgeversvak of het boekhandel-bedrijf. Er wordt in de wereld van het boek eindeloos gediscussieerd over de vraag wie risico's behoort te nemen: uitgever of auteur. Maar als het er op aankomt, is dit een spiegelgevecht, want de mach-tige middle-brow op de achter-grond die zelf geen risico's neemt, bepaalt het risico van uitgever en auteur beiden. Hij is de altijd onbe-rekenbare, grillige factor en des-ondanks het doorslaande gewicht in de schaal. Hij is de klant-is-koning, die in de uitleenbiblio-theek vraagt naar „een boek, niet te zwaar, maar ook niet te licht”, of „een boek waar je iets uit op-steekt en wat van mee naar huis neemt”. In de boekhandel zal hij vragen naar „een goede roman” en een beetje hulpeloos om zich heen kijken, in de hoop dat de bediende hem begrijpt, hem niet voor een „boekheiden” (low-brow) houdt, maar evenmin voor iemand die niet met beide benen op de grond staat (high brow). De verstan-dige bediende zal hem „coachen” en, indien hij ervaring bezit, een keuze laten maken die tegelijk vleiend is en tot tevredenheid stemt. De middle-brow zal zelf-verzekerd de winkel uitgaan in het bewustzijn dat hij (natuurlijk) ge-slaagd is. Als hij nu binnenkort meneer Pieterse tegenkomt, zal hij kunnen zeggen: „Ja, ik heb het boek gelezen” en hij zal er zijn kritisch commentaar op geven. Hij zal bovendien tegen mevrouw Jansen kunnen zeggen: „Dit boek moet je beslist lezen”, en aldus voldoen aan de kettengereactie van de mode.

Helaas, wij kunnen de middle-brow nooit ontlopen, om de een-voudige reden dat wij „ergens”, op enig gebied, allemaal iets van de middle-brow in ons hebben!”

Een opmerking die wel enige overpeinzing waard is.

Voor de kust liggen smalle prauwen
Langs de oppervlakte gevlijd
Over hun spiegelbeelden.
De stille zee drinkt de deining
Die badende vrouwen,
In haar gewaagd vertrouwen
Op eenzaamheid
Niet schromen te laten ontkomen
Uit de denkbeeldige omheining
Rondom haar zachtzinnige spelen,
Aan welke al haar leden
Deelnemen, zelf streelend en ook zelf gevleid.

Uit: J. Slauerhoff Verzamelde gedichten/Eerste verzen. 's-Gravenhage, 1947. A. A. M. Stols.

Zij schijnen bijeen te hooren,
Aaneengesloten
Tegen allen die begeerend storen,
Vrouwen, golven en booten,
Bondgenooten,
Door een verlangen vertrouwtijk:
Het mannelijke geweerd –
Al wat, veroverd, bezwijkt,
Welks schoon ontvliedt zoodra bereikt,
Over een stilte gemeerd –
En de heele schepping vrouwlijk.

Het martelen van Chessman

Na het neerschrijven van bovenstaande vier woorden vroeg ik mij af of het taalkundig niet juist zou zijn te spreken over de „marteling”, Chessman aangedaan, maar bij nader denken kwam „het martelen” mij toch beter voor, omdat dit juist uitdrukt hetgeen zozeer mijn verontwaardiging en waarschijnlijk die van elke humanist opwekt, namelijk het *scheve* handelen van een mens tegenover een medemens, het mensonwaardige kat- en muisspel dat nu al zoveel jaren met Chessman wordt gespeeld van dodencel-in, dodencel-uit, dodencel-in, dodencel-uit. Zelfs principiële vóórstanders van de doodstraf moet m.i. deze betreurenswaardige loop van zaken tegen de borst stuiten en op deze basis – namelijk dat eindelijk aan dit spel een einde kome met een voor Chessman gunstig gevolg – lijkt het mij daarom zeer gewenst dat ons Humanistisch Verbond, of beter nog de associatie van verbonden in de wereld, zich zou aansluiten bij de vele verzoeken om gratie ten behoeve van Chessman gericht tot gouverneur Brown.

Want men moet waarlijk niet te gering denken over hetgeen hier een mens is aangedaan, ook al wil en moet men in aanmerking nemen dat deze mens, Chessman, waarlijk geen mooi specimen is van het genre mens, zoals hij zelf ook in zijn eigen levensbeschrijving heeft toegegeven. Men behoeft daarvoor slechts te denken aan de vele uitingen welke in de bezettingstijd zijn gedaan door terdoodveroordeelden over de gevoelens die zij ondergingen toen zij stonden voor het onherroepelijke moment van de zekerheid van hun spoedige gewelddadige dood.

Hoevele diep-ontroerende brieven kennen wij niet, in alle ernst en waarheid getuigend van de toen ondervonden sterkte van het eerste instinct van de mens om te blijven leven, van de herinnering aan het laatste nog eenmaal overzien van hun leven met al zijn lief en leed, van het hevige verdriet om hetgeen hun dood zal betekenen voor degenen die zij hoe dan ook hebben liefgehad.

Twaalf keer!

Deze gevoelens bij het staan pal voor de dood, die ik zelf op een dag in februari 1945 heb gekend bij een dreigend direct gevaar voor executie, *twaalf keer* te moeten doormaken is boven menselijke kracht, zelfs voor de meest berouwvolle en meest berustende mens, zelfs ook voor de meest godsvruchtige mens, voor wie de dood niet het einde van zijn zieleven betekent doch een overgaan naar een beter leven. En deze uitingen van onze verzetshelden waren dan nog van mannen die welbewust hun daden hadden gepleegd uit een ideëel motief, het zich geven voor en de consequenties dragen van hun strijd. Met een hoeveel geruster geweten en een verhevener gevoel van hun menselijke waardigheid konden zij voor de dood staan als de mens Chessman. Mag voor hem, die twaalf keer die vreselijke uren van afscheid nemen van het leven heeft moeten doorstaan, niet worden gepleit dat hij *daardoor* zijn straf heeft geboet, dat die twaalf bittere jaren een voldoende straf zijn geweest? Welke humanist zou dit denkbeeld niet kunnen onderschrijven? En kan van gouverneur Brown niet met recht gevraagd worden zich eveneens daarbij aan te sluiten, hoezeer hij ook als gewetensvol ambtenaar zich gebonden acht – terecht natuurlijk – aan de wetten van zijn staat en aan een vonnis van de rechters van die staat?

Zou enig mens hem zulk een daad van werkelijk genade schenken kwalijk willen en kunnen nemen? Tenslotte heeft een staatshoofd dat

grote recht en al zal hij om alle schijn van willekeur of protectie te vermijden daarvan een uiterst voorzichtig gebruik maken¹, zo zou de uitzonderlijke loop der gebeurtenissen in de zaak-Chessman hem toch het juiste motief daartoe geven. Met zulk een beslissing zou de gouverneur noch rechtens noch moreel onjuist handelen. Integendeel zou hij zich daarmee een ereplaats in de geschiedenis der mensheid veroveren. In alle leerboeken van het strafrecht toch kan men lezen dat de gratie een instelling is ten bate van het „Recht”. Zo schrijft o.a. prof. mr. Pompe in zijn handboek dat een der redenen tot het verlenen van gratie kan zijn: „Omstandigheden, waarmede in de rechterlijke uitspraak *niet* is gerekend en welke verlichting of kwijtschelding der opgelegde straf wenselijk maken.” Welnu, dit geval doet zich hier nu letterlijk voor! De rechters die in 1948 de doodstraf over Chessman uitspraken, hebben nooit kunnen vermoeden dat deze eventueel pas in 1960 zou moeten worden geëxecuteerd. Integendeel hebben zij verwacht dat deze straf als directe repressie op de gepleegde misdaden spoedig zou worden ten uitvoergelegd. Met het tijdsverloop van twaalf jaar tussen vonnis en executie zijn opgetreden² die door prof. Pompe genoemde „omstandigheden, waarmede in de rechterlijke uitspraak niet is gerekend en welke verlichting of kwijtschelding der opgelegde straf wenselijk maken.”

Op hoger plan

Daarbij komen in dit uitzonderlijke geval m.i. nog meer van dit soort „omstandigheden” voor. Doodstraf wordt opgelegd en ook verdedigd met het argument dat de dader zó gevaarlijk voor de maatschappij is, dat hij daaruit voorgoed moet worden verwijderd. Uit de uitlatingen en geschriften van Chessman krijgt men echter de indruk van iemand die, mede door het doorstane uitzonderlijk zware reeds ondergane leed, moreel en intellectueel op een hoger plan is gekomen en thans zeker geen gevaar meer voor feitelijke aanrandingen zijner medemensens oplevert. Daarmede is het thans nog executeren van de doodstraf een *onjuistheid* geworden en naar mijn inzicht zelfs een moreel moeilijk verdedigbare daad! Ik heb er mij dan ook ten zeerste over verwonderd dat gouverneur Brown, die als een tegenstander van de doodstraf bekend schijnt te staan, niet zelfstandig, desnoods tegen het rechterlijk advies in, tot het verlenen van gratie is overgegaan. Hij heeft zich onttrokken³ aan eigen persoonlijke verantwoordelijkheid en schuift deze thans af op de wetgever van zijn staat en heeft zelfs latenannonceren dat, mocht die wetgever de doodstraf handhaven – een kwestie waarover nu juist in de meest emotionele omstandigheden moet worden beslist, hetgeen natuurlijk aan de objectiviteit der beslissing afbreuk doet – hij Chessman alsnog zal laten executeren. Hij handelt daarmee juist als de man die sinds eeuwen vanwege een soortgelijke beslissing in de wereldhistorie bekend stond, namelijk als Pilatus die zijn handen in onschuld (?) waste. Een tragisch voorbeeld!

Er is volgens de courantenberichten in Amerika blijkbaar enige irritatie ontstaan over de vele verzoeken om gratie, uit de gehele wereld tot gouverneur Brown gericht. Men beschouwt die blijkbaar als „inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van een zelfstandige staat”. Dit komt mij onjuist voor. Met een gratieverzoek, gebaseerd op de boven aangegeven gronden, maakt men m.i. enkel de gouverneur opmerkzaam op het feit dat, in *dit* uitzonderingsgeval, het verlenen van

CARYL CHESSMAN

enige gratie juist een daad van „Recht” is en dus behalve humanistisch ook juridisch juist zou zijn.
Van Dullemen

- 1) In ons land worden 10 tot 20% der ingediende gratieverzoeken per jaar in meerdere of mindere mate toegewezen!
- 2) In Amerika is dit in tegenstelling met ons land blijkbaar mogelijk geweest omdat op meer of andere gronden telkens weer door Chessman revisie kon worden aangevraagd.
- 3) Boze tongen schijnen te beweren dat dit onttrekken is geschied om zijn eventuele herkiezing als gouverneur niet te benadelen. Politieke motieven zouden in dat geval het recht overheersen. Een treurige toestand.

Halflachend met de wijzen

Elisabeth de Jong-Keesing: *Halflachend met de wijzen. Chinese poëzie uit twintig eeuwen. De Driehoek/Amsterdam 1959.*

Halflachend met de wijzen is een door De Driehoek in Amsterdam bijzonder fraai uitgegeven bundel Chinese gedichten uit twintig eeuwen, via het Engels in het Nederlands vertaald door Elisabeth de Jong-Keesing, verlicht met houtsneden uit de Ming-periode.

Door de eeuwen heen hebben dichters uit alle landen zich bezig gehouden met dezelfde thema's: oorlogsleed, ballingschap, scheiding van geliefden, armoede, honger, zorgen van alledag, maar ook: vriendschap, dapperheid, arbeidsvreugde, kinderspel, maneschijn, bloesemgeur, en steeds weer: liefde. Chinese dichters hebben daarbij een bepaalde stijl ontwikkeld: impressionistisch, evocatief, beelden oproepend van een innerlijke werkelijkheid, stemmingsvol en empathisch. Het gedicht is communicatie van iets wat in de dichter en de toehoorder gemeenschappelijk is en in de resonantie bewust gemaakt wordt. Zo zullen ook de hier gekozen gedichten in de lezer die innerlijke werkelijkheid kunnen oproepen, die beleefd wordt met de glimlach en de traan van de wijze levensaanvaarding, die in de titel wordt uitgedrukt.

Twintig eeuwen menslief en -leed worden hierin gesymboliseerd. Dichters hebben half berustend, halflachend getuigd en geprotesteerd. Uit de twintig eeuwen dichterlijke berusting is tenslotte het elan gegroeid van de huidige revolutionaire verandering.
K. S. L.

Kroniek van het proza

Hermans'

„Donkere kamer” en

Mulisch' „Bruidsbed”

Tot de belangrijkste en meest opzienbarende nederlandse romans van de afgelopen twee jaren behoren „De donkere kamer van Damocles” van W. F. Hermans en „Het stenen bruidsbed” van Harry Mulisch. Blijkens de kritieken en de ter gelegenheid van boekenweek '59 en geschenkenmaand december verschenen literaire opiniepeilingen, hebben deze boeken vele gemeederen in beweging gebracht en even vurige pro's als contra's tevoorschijn geroepen.

Hermans en Mulisch (overigens bien étonnés de se trouver ensemble) tonen zich in genoemde romans beiden geobsedeerd door de tweede wereldoorlog. „De donkere kamer van Damocles” speelt zich af in Nederland tijdens de duitse bezetting en vlak na de bevrijding, het toneel van „Het stenen bruidsbed” is de oostduitse stad Dresden, meer dan tien jaar na het einde van de oorlog nog steeds één gigantische puinhoop.

Al hebben de schrijvers een totaal verschillende instelling en aanpak, er bestaat overeenkomst op één punt: noch „De donkere kamer van Damocles”, noch „Het stenen bruidsbed” zijn verbeeldingen van de voor de hand liggende, onmiddellijk waarneembare realiteit, van de dingen des dagelijks levens, ook al worden die door de auteurs wel als materiaal gebruikt. Het gaat bij Hermans en Mulisch niet om de handeling als beschrijving van werkelijk gebeuren, maar om de handeling als *gelijkenis* van voor onze tijd angstwekkend reële bewustzijnsinhouden. Maar daar houdt dan ook de overeenkomst tussen deze twee auteurs en hun laatste romans op, wanneer men tenminste niet (maar ik geef toe dat dit vergezocht is) zou willen wijzen op het feit dat ook in „Het stenen bruidsbed” eenmaal het motief voorkomt van de donkere kamer, d.w.z. de ruimte waar negatieven ontwikkeld worden, het thema waar Hermans' roman vrijwel van de eerste tot de laatste bladzijde om draait. Heeft bij Hermans de donkere kamer de functie dat daar het fotografische vastgelegde, de *waarheid*, zichtbaar wordt, klinkt het ergens in de roman door de hoofdpersoon Osewoudt uitgesproken „Ik heb geen donkere kamer” als een bekentenis van onmacht, en blijkt de hem uiteindelijk voor het ontwikkelen van een beslissende foto ter beschikking gestelde donkere kamer de plek te zijn waar het zwaard van Damocles, het noodlot, hem treft, omdat daar voor aller ogen zijn falen aan het licht wordt gebracht, in Mulisch' boek is (voor de duitser Schneiderhahn) de donkere kamer juist een bolwerk van macht:

„... fotograferen is méénemen. (...) Ach, ach, mijn donkere kamer. U moest mij eens aan de gang zien. Een alchemist. Eén, die meeneemt. En in het donker, een benieuwd, onvindbaar hok midden in het huis, gemaakt om in te verschuilen voor de moordenaars, het licht op onveilig. Wat denkt u waar hij is, als hij in het glimmende water staart en onder zijn handen de wereld wellustig opdoemt? Als er een moment verschijnt, is, plaats vindt, dat er niet meer is: dat de vorige dag, de vorige week, toen hij knip zei met zijn toestel verdween tussen de sterren van de Grote Beer? (...) Maar dan is het er weer, meegenomen, gestolen, ontvreemd. Is dat geen wonder? De tijd om de tuin

geleid! Daarna is het een negatief geworden, dat ik weggooi.”

Principieel anders

In de donkere kamer staat Osewoudts bestaan als *persoon*, als „ik” op het spel, Harry Mulisch daarentegen laat er zijn figuur Schneiderhahn een soort van kosmische roes beleven. Ik sta zo lang stil bij dit geheel toevallig gebruik van hetzelfde motief, omdat m.i. in de keuze van de interpretatie iets voelbaar wordt van het principiële anders-zijn van deze twee schrijvers.

Het gaat hier om dingen die buitengewoon moeilijk onder woorden te brengen zijn, maar die, geloof ik, de kern van de zaak raken en de oorzaak zijn van een zich steeds duidelijker manifesterende literaire, ja levensbeschouwelijke controverse.

Het verhaal van „De donkere kamer van Damocles” behelst het volgende: Henri Osewoudt, zoon van een sigarenhandelaar, komt tengevolge van een familiedrama (zijn geesteszieke moeder heeft zijn vader vermoord) op zijn twaalfde jaar in huis bij een oom en tante en een oudere on aantrekkelijke nicht die hem al dadelijk bij zich in bed neemt en met wie hij trouwt als hij volwassen geworden is. Die volwassenheid is paradoxaal: Osewoudt is in seksueel opzicht een man, maar hij heeft een haast meisjesachtig gezicht en een hoge stem, is bleek en blond en hoeft zich nooit te scheren. Met Ria zet hij de sigarenzaak van zijn vader voort. Zij nemen de inmiddels uit het krankzinnigengesticht ontslagen moeder in huis.

W. F. HERMANS

De meidagen van 1940 breken aan. Osewoudt, die iets zou willen doen, maar (hij is n.l. voor de militaire dienst afgekeurd) slechts een kortstondige en belachelijk-onbelangrijke functie bij de burgerwacht mag bekleden, komt toevallig in contact met een zekere Dorbeck, die een luitenant-uniform draagt en om wie een sfeer hangt van geheimzinnigheid, prestige en moedige daden. Dorbeck en Osewoudt lijken op elkaar zoals het positief en negatief van een foto op elkaar lijken: dezelfde gelaatstreken, hetzelfde figuur, maar Dorbeck is zwartharig, viriel, belangrijk, alwetend, allesbeheersend. Dorbeck die niet in krijgsgevangenschap wil, leent een pak van Osewoudt en laat bij hem een rolletje film achter dat ontwikkeld en hem later toegezonden moet worden. Hiermee begint voor Osewoudt een geheel nieuw, vreemd en opwindend bestaan. Zijn leven schijnt voortaan vanuit de verte bestuurd te worden door Dorbeck, sleutelfiguur in het verzet, die hij nog maar enkele malen vluchtig ontmoet. Waar bepaalde foto's en hun

negatieven van meet af aan een beslissende rol spelen in het contact met Dorbeck en zijn ware of vermeende helpers gaat ook Osewoudt zich, zij het ook onbeholpen, met fotograferen en ontwikkelen bezig houden, hij koopt zelf een Leica, als het ware een symbool van zijn leven in dienst van Dorbeck.

Op een gegeven ogenblik schijnt de identificatie met Dorbeck volkomen wanneer Osewoudt om na een verzetsdaad arrestatie te ontgaan, zijn haren laat zwart verven. In die gedaante wint hij de liefde van een joods meisje, dat zich uit veiligheidsoverwegingen juist heeft laten blonderen.

In warnet verstrikt

Osewoudt raakt steeds meer verstrikt in een warnet van illegale acties. Hij wordt enkele malen door de Duitsers gevangen genomen en weer bevrijd, zonder dat hij de achtergronden van dit alles begrijpt. Tenslotte komt hij door toedoen van Dorbeck in het al bevrijde zuiden van Nederland terecht, maar daar arresteren de autoriteiten hem als spion. Na afloop van de oorlog slaagt hij er niet in bewijzen van zijn goed vaderlanderschap over te leggen. Alle mensen met wie hij tijdens de bezetting te maken heeft gehad zijn dood of weg, en van Dorbeck ontbreekt zelfs ieder spoor: het blijkt dat iedereen hem voor Dorbeck (of Dorbeck voor hem?) heeft aangezien. Bestaat Dorbeck eigenlijk wel? In het kamp voor politieke delinquenten waar hij gevangen wordt gehouden, hoopt Osewoudt op de laatste, enige kans: dat de Leica gevonden zal worden waarmee hij zichzelf en Dorbeck naast elkaar staande, in een spiegel heeft gefotografeerd. De camera komt voor den dag, de door Osewoudt gebruikte film zit er in, maar daarop komt de bedoelde foto niet voor. Osewoudt loopt waanzinnig weg, en wordt neergeschoten.

Men heeft Hermans' oneerbiedigheid ten opzichte van het verzet en de verzetsmannen verweten. Het verbaast mij, dat deze lezers geen oog hebben gehad voor het allegorische karakter van Hermans' roman.

Het gegeven en de vele spannende episodes waarin het is verwerkt, pretenderen m.i. geen weergave van een werkelijk menselijk lot in de bezettingstijd te zijn. Vroegere publikaties van W. F. Hermans, als b.v. zijn „Drie Melodrama's” hadden er toch al een aanwijzing voor kunnen zijn, dat de aanpak van deze auteur slechts schijnbaar realistisch is. De buitengewoon suggestieve beschrijvingen in de roman, waarin de auteur als geen tweede in ons land de sfeer oproept van Voorburg, en bepaalde wijken van Amsterdam, Den Haag en andere nederlandse plaatsen in bezettingstijd (bonkaarten-, noodkachel-tjes en verduisteringsgordijnen-sfeer!) hebben naar mijn gevoel vooral de functie een soort van collectieve, uit tegenstrijdigheden opgebouwde gemoedsgesteldheid te suggereren, van onzekerheid en betweterigheid, bekrompenheid en drang naar het Grote Avontuur, die in bepaald opzicht typisch „nederlands” genoemd kan worden.

De bizarre, verwarde, vaak onzinnige handeling van „De donkere kamer van Damocles” lijkt mij een gelijkenis van de mens die voelt dat hij gebruikt en vernietigd wordt zonder dat hij weet door wie en waarom.

Hij weet niet of hij schuldig is of niet (was zijn optreden dienst aan het vaderland of verraad, heeft hij landverraders gedood of moorden gepleegd?) Is alles wat hij meegemaakt heeft ook werkelijk gebeurd, of is hij krankzinnig? Is er een rechtsstaat of alleen een warwinkel van kronkelige instanties en geheime krachten op de achtergrond? Is Dorbeck verantwoordelijk of Osewoudt? De identiteit van Osewoudt staat of valt met de authenticiteit van Dorbeck. Alleen als Dorbeck „werkelijk” is, wordt Osewoudt voor zichzelf en anderen verklaarbaar.

Dit zoeken naar de eigen persoonlijkheid in absurde en paradoxale situaties (in dit geval ont-

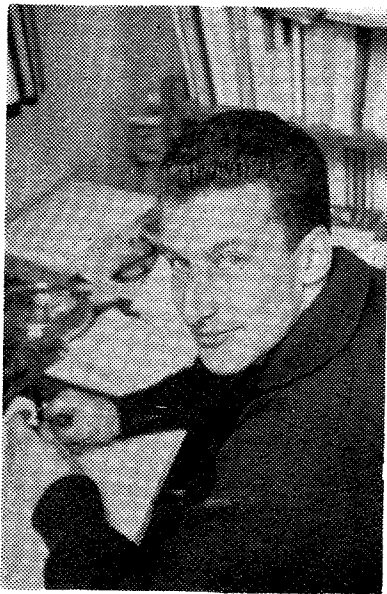
leend aan de realiteit van de oorlog en de bezetting) is voor mij de kern van Hermans' roman, die helder en sober geschreven en voortreffelijk van compositie is.

Mulisch' boek

Het absurde en paradoxale spelen ook in „Het stenen bruidsbed” van Harry Mulisch een grote rol. De indruk die hier uiteindelijk gevestigd wordt is er echter *niet* een van samentrekken op de basis van de eigen individualiteit, hoe smal ook, niet van het zoeken naar een houvast maar veeleer van een chaotisch naar alle richtingen uitstromen van het zelf, van een soort van bewustzijnsverruiming, zeker, maar dan van één, die een haast onmenselijk karakter draagt.

De Amerikaanse tandarts Corinth (die tijdens de oorlog bommenwerpers boven Duitsland bestuurde) krijgt een uitnodiging voor het bijwonen van een dentistencongres in Dresden. Hij gaat er heen, gedreven door behoefte de stad terug te zien die hij destijds hielp vernietigen. Temidden van de puinhopen bevangt hem een eigenaardige gewaarwording van *buiten de tijd te zijn*, van niet één „ik” te zijn, maar een oneindig aantal anderen.

„Maar wat weten wij van de listen der ruimte, van haar krommingen en veranderingen? Hier zijn wij zo en zo, maar daar, over een jaar, een eeuw, een seconde, is de wereld zo en zo, en onherkenbaar. (... wij weten het niet,

HARRY MULISCH

omdat wij zelf veranderd zijn en wij zouden terug moeten reizen om het te weten te komen, maar dan zouden wij weer niet hier zijn en niet veranderd.”

Voor Corinth wordt alles mogelijk, alles relatief. Het heden van Dresden: communistische reorganisatie tussen de sporen van de vernietiging, en het verleden, die vernietiging zelf, en zijn eigen rol daarin vroeger, en zijn begeerte *nu* voor de duitse vrouw die op het congres als gastvrouw optreedt, en oorlog en barbarij door alle tijden, dat alles schuift onontwarbaar door elkaar heen. „Ik ben een onder Agamemnon gesneuveld griek die nog leeft” zegt hij tegen de vrouw, in de ene nacht die zij samen hebben, en: „misschien is het hele begrip persoonlijkheid romantiek. Het hele begrip karakter.”

Afstand tot het beleven

De grootst denkbare afstand tot het beleven van het ik in de eigen werkelijkheid schept de auteur in de cursief gedrukte „Zangen” die het

Fragment uit nieuw werk van Moravia:

De ongehoorzaamheid

Voor het schoolgebouw was een zwarte menigte scholieren zichtbaar aan het verminderen, snel opgeslorpt door het oude, grijze keelgat van de poort. Hij was net op tijd, kon hij niet nalaten te denken. En ook deze gedachte leek hem helemaal gewoon, dat wil zeggen, tyranniek en onaantvaardbaar. In het lyceum was het bijna donker en de stortbeek van schooljeugd die het snel overstromde en zich onderverdeelde in zoveel zijarmen als er gangen waren, scheen Lukas als geraakt door een uitbarstende, nerveuze vrolijkheid, bijna alsof zijn kameraden dezelfde voor gevoelens koesterden als hij. Daar had je de deur van het lokaal, daar was het lokaal, met de katheders onwrikbaar aan het eind, tussen twee grote landkaarten en de drie aaneengesloten rijen banken die, zoals de katheders het beeld opriep van de leraar bezig met lesgeven, op hun beurt dat schenen op te dringen aan de schooljeugd, die opletend zat te luisteren. Alles stond al bij voorbaat vast: Hij bevond zich al in zijn bank hoewel de bank leeg was, en zijn kameraden zaten al hoewel ze om hem heen drongen, en de leraar was al op de katheders geklommen, hoewel hij nog niet was gekomen. De lampen waren aan, vanwege de duisternis door het slechte weer, en de vuile ruiten van de grote ramen weerspiegelden hun dunne, gele draden. Lukas ging zijn bank in en om hem heen zochten zijn kameraden hun plaats. Nu kwam het gevoel van het absurd mechanische van zijn eigen handelingen terug en hij haakte er naar die bewuste stoot te geven om te zien wat er zou gebeuren. De leraar Italiaans, een kleine man met een dik, wit gezicht en een verzorgd uiterlijk, kwam binnen, schreed in een gewijde sfeer van stilte en afwachting de klas door, klom op de katheders en stelde zich op tegenover de schooljeugd die was opgestaan. Daar klonk de stem van de leraar: „Gaaf u zitten.” En toen, met het gewaagde, gebonden gevoel een aanvang te maken met een spel, bleef Lukas staan.

De leraar was intussen ook gaan zitten: Hij wreef eens in zijn handen, haalde uit een vestzakje een schone zakdoek, spreidde hem uit, snoot zijn neus en schikte zich, na de zakdoek weer opgeborgen te hebben, met meer gemak op zijn zetel. Alles zonder zijn ogen op te heffen van het register dat hij open voor zich had op

Scherpe analyse van Europese cultuur

Een gymnasiumjongen, in opstand tegen de bestaande wereld, drijft deze opstand door in een consequent neen tegen de heersende waarden en hun noodzakelijk complement, het verbor-gen kwaad. In een ontmoeting met de vrouw vindt hij tenslotte, door de symbolisch doorleefde dood heen, een nieuwe eenheidservaring met al het bestaande, met behoud van het lucide bewustzijn.

Dit boekje is meer dan een puberteitsroman. Het is een scherpe analyse van onze Europese cultuur, die, door het existentialistische besef van de zinloosheid van het bestaan heen, de weg vindt naar haar Griekse oorsprong, om uit die bron geïntegreerd te worden herboren.

Een vertaling van dit nieuwste werk van de Italiaanse schrijver Alberto Moravia zal binnenkort het licht zien bij Van Holkema en Warendorf N.V. te Amsterdam. Met toestemming van de uitgeefster nemen wij er hierbij een fragment uit over.

de katheders. Lukas kon niet nalaten te denken dat, als hij de leraar geweest was, hij het als een onduldbare tyrannie zou hebben ondervonden om deze dingen te doen, die iedere ochtend herhaald werden als een voorspel op weer andere bewegingen, die op hun beurt ook weer altijd eender waren. Intussen bleef hij nog steeds staan. De leraar keek, na het register te hebben bestudeerd, de klas in, zag Lukas en vroeg rustig: „Wat is er, Masi?”

„Moet ik nu antwoorden of niet,” vroeg Lukas zich af. Hij zei daarom op duidelijke toon: „Niets.”

„Nu, als er dan niets is, gaat u dan zitten.” De leraar had een nare stem, koud en zeker, en desondanks was het duidelijk dat hij zichzelf graag hoorde.

Ditmaal deed Lukas geen mond open en bleef staan. De leraar keek hem een beetje verbaasd aan en herhaalde toen: „Heeft u mij niet gehoord? Gaaf u zitten.”

Opnieuw stilte. Nu keek heel de klas naar Lukas, met onzekere verbazing. De leraar keek Lukas strak aan en voegde er aan toe op wat mildere toon: „Heeft u niets te zeggen?”

„Ik heb niets te zeggen,” antwoordde Lukas, en plotseling ging hij zitten. Er ging een zucht van verlichting door de klas. De leraar gluurde Lukas een ogenblik onderzoekend aan en keerde toen, zonder een woord te zeggen, terug naar zijn register.

Hella S. Haasse

tweede, derde en vierde hoofdstuk afsluiten, en waarin hij het bombarderen van Dresden door Corinth en zijn mede-oorlogsvliegers beschrijft in de trant van Homeros' „Ilias”. Zoals ruïnes geleidelijk overwoekerd worden door onkruid en klimplanten, tot alles weer natuur geworden is, zo dringt ook het niets, de chaos binnen in Corinth's brein. Hij heeft even plotseling genoeg van de oostduitse Hella Viebahn als hij haar veroverd heeft – zijn gevoel voor haar is het gevoel van de overweldigende voor het overweldigde, zijn gevoel voor het kapotte Dresden. De volgende dag concentreert zijn aandacht zich op de uit West-Duitsland afkomstige communistische tandarts Schneiderhahn met zijn vreemde liefde voor ruïnes. Corinth meent te ontdekken dat deze man een ex-nazi is, die tijdens de oorlog in de concentratiekampen de slachtoffers der gaskamers hun gouden tanden en kiezen uittrok. Later, in de nacht, komt hij tot zichzelf „hecht, bewegingloos stond om hem heen de wereld”: hij realiseert zich dat Schneiderhahn gelogen heeft toen hij het over zijn medeplichtigheid aan de moordkampen had, dat hij een

valse bekentenis heeft afgelegd uit haat, en dat hij de waarheid sprak toen hij aan het einde van hun gesprek zei: „Ik heb het niet gedaan”. Aan een moordenaar Schneiderhahn, een lafaard Schneiderhahn kon Corinth nog ergens geloven maar Schneiderhahn als „strijder voor de goede zaak” die uit haat dergelijke leugens uitspreekt, is voor hem een onbegrijpelijk onding. Corinth gaat naar S'. nachtverblijf en slaat hem op zijn gezicht. Tussen de nachtelijke puinhopen leest hij later een krantenknipsel uit Hitlers tijd over de ontdekking van Troje door Schliemann. Zo concreet en sober als de stijl van W. F. Hermans is, zo barok schrijft Harry Mulisch. Bij Hermans denkt men aan opzettelijke verschralling, aan schijnbare onbewogenheid uit schaamte, bij Mulisch aan exhibitionistische uitbarstingen. In „De donkere kamer van Damocles” verminkt de pijn om een krankzinnige werkelijkheid zich als een schijnbaar kille satyre, in „Het stenen bruidsbed” brengt die krankzinnige werkelijkheid de hoofdpersoon herhaaldelijk tot homerisch lachen.

Hella S. Haasse

Opmars naar de galg

De tweede wereldoorlog ligt vijftien jaar achter ons. Vijftien jaar, waarin we veel van onze idealen, die we zo dierbaar koesterden tijdens de bezetting, hebben moeten prijsgeven. Waarin we onbevredigd bleven door de wijze waarop we wisten af te rekenen met hen die ons in die moeilijke jaren naar het leven stonden. Waarin we ons moesten realiseren dat het materiële herstel veel langzamer kon plaats vinden dan we ooit hadden kunnen vrezen. Waarin een nieuwe internationale constellatie zich ontwikkelde die van ons vroeg in een aanzienlijk deel van onze vroegere vijanden onze vrienden te gaan zien. Waarin een nieuwe generatie opgroeide die de tweede wereldoorlog niet of niet bewust heeft meegemaakt.

En nu staan we dan op het punt dat onze herdenking van de dag, waarop vijftien jaar geleden het monster dat de wereld bijna in zijn greep had, werd verpletterd, dat onze bevrijdingsdag 1960 niet meer spontaan uit onze harten kan opwellen, maar georganiseerd moet worden. Georganiseerd door het Nationaal Comité Viering Bevrijdingsdag 5 mei 1960, dat ons moet vertellen hoe we op een verantwoorde wijze deze dag waardig kunnen doorbrengen. Zo krijgen we dan aanwijzingen voor de opstelling en aankleding van onze historische optochten, teksten voor onze amateurtoneelspelen-voor-drie-dames-en-acht-heren, en zelfs suggesties voor het vervaardigen van - verantwoorde en waardige - maskers, waarbij dan opgemerkt wordt dat „het aardige van het dragen van een masker is, dat men door het masker incognito verschijnt en men dus meer durft.”

Het comité doet zonder twijfel goed en nuttig werk. Het is het resultaat van een serieuze en welgemeende poging om van de viering van onze bevrijdingsdag 1960 te maken wat er van te maken valt. Maar uit het loutere bestaan van dit comité blijkt reeds hoe we allen gefaald hebben, hoe ver we geestelijk zijn komen af te staan van de vijfde mei 1945 en van de vijf jaren die daaraan voorafgingen. Jaren die niet voldoende meer in onze harten blijken te leven, dat de feestdag daar vanzelf uit opwelt en een eigen (verantwoorde en waardige) vorm aanneemt.

Slechts de vierde mei leeft nog. Die twee stille minuten waarin we allen met deernis en dankbaarheid verpozen bij hen die geen bevrijdingsdag meer konden vieren, blijken elk jaar weer als een diep gevoelde behoefte uit onze harten voort te komen.

Eens per vijf jaar...

Waarom, als we nog wel voelen dat hun offer voor ons werd gebracht, waarom is dan onze vreugde over de bevrijding niet zo groot dat we meer kunnen opbrengen dan eens per vijf jaar een wat bloed-arme, georganiseerde manifestatie, die we nationale feestdag noemen? Is het omdat we niet meer weten en beseffen waarvan we, op die vijfde mei 1945, bevrijd werden?

We zijn vermoeid geraakt na 1945. Gedurende de eerste twee, drie jaar wilden we alles weten over de oorlog. We ontdekten wreedheden en onmenselijkheden, oneindig veel groter dan onze eigen ergste ervaringen. Maar er komt een eind aan ons incasseringsvermogen. We leefden voort in ons nieuwe Nederland en in onze nieuwe wereld. En het moment kwam, waarop we onszelf voorhielden: „Nu weet ik het allemaal, het is genoeg geweest, meer dan genoeg. Ik zal het nooit vergeten.” Maar vijftien jaar gaan snel en duren lang. En we vergaten toch. We vergaten met name ook onze kinderen te vertellen wat de wereld had doorgemaakt en waartoe de mens in staat was gebleken.

Twee factoren droegen er toe bij, ons te doen ontwaken. Daar was allereerst de plotseling aan de dag tredende ontstellende onwetendheid bij onze jeugd, die bleek letterlijk niets te weten van wat nog zo kort geleden de wereld had geteisterd. Een jeugd van wie men geen besef

van het nu kan eisen, wanneer zij niet de kans gehad heeft te leren van het verleden. En bijna tegelijkertijd werden we weer geconfronteerd met die ergste uitwas van het nationaalsocialisme, die we niet eens een uitwas kunnen noemen, omdat hij zo inherent is aan die hele verfoeilijke ideologie: het rassenvooroordeel, het gevoel meer mens te zijn dan een andere mens, het antisemitisme.

We ontvingen van twee zijden een ernstige waarschuwing. We ontwaakten. En we realiseerden ons hoe ver we de tweede wereldoorlog, hoe ver we het nationaalsocialisme uit onze gedachten gebannen hadden. En toen we onze kinderen dan - eindelijk - wilden gaan antwoorden op de vragen die zij - eindelijk - stelden, toen gingen we beseffen dat we weinig meer konden vertellen dan wat eigen ervaringen, een paar feiten en een aantal algemeenheden. Dat we op de vraag: „Wat was het nationaalsocialisme en wat heeft het de wereld aangedaan?” geen adequaat antwoord konden geven.

We gingen zoeken. Zoeken naar een mogelijkheid het eigen geheugen op te frissen, een mogelijkheid weer te weten te komen wat er is gebeurd in de jaren na 1933. En we stuitten op duizenden publikaties, romans, essays, wetenschappelijke studies, rapporten, officiële serie-uitgaven, die ons alle tezamen wellicht hadden kunnen bevredigen, maar die stuk voor stuk niet in staat waren een antwoord te geven op die vraag: „Wat was het nationaalsocialisme en wat heeft het gedaan?”

Juist op tijd

En toen kwam daar, juist op tijd, het boek dat we nodig hadden, geschreven nog wel door twee Duitsers, zonen van het volk waaruit het nationaalsocialisme geboren werd en waarin het tot zijn wereldvernielende macht kwam. Een boek met als grondslag het proces dat

van 20 november 1945 tot 1 oktober 1946 gevoerd is voor het bij een door de vier grote geallieerde mogendheden gesloten overeenkomst in het leven geroepen Internationaal Militair Tribunaal tegen 22 van de voornaamste Duitse oorlogsmisdadigers. „Der Nürnberger Prozess” noemden de auteurs hun boek, maar reeds de ondertitel duidt aan dat het proces slechts de achtergrond is waartegen zij hun geschiedenis van het nationaalsocialisme geschreven hebben: „Bilanz der Tausend Jahre.” We zien dan ook veel meer dan het verslag van een proces. We zien de opkomst van de nationaalsocialisten, het groeien van hun macht, hun opmars... naar de uiteindelijke ondergang. „Opmars naar de galg” is dan ook de zeer toepasselijke titel van de uitstekende Nederlandse vertaling die mr. F. B. Bakels van het boek heeft vervaardigd.¹

Misschien brengt het boek niet eens zo veel nieuws. We behoorden wellicht alles wat in dit boek staat te weten. Maar het lezen leidt niet alleen tot een weer-ervaren, tot een opfrissing van ons geheugen. Ik ken geen boek waarin op een zo treffende en doeltreffende wijze het ter beschikking staande materiaal over het nationaalsocialisme is geselecteerd en verwerkt. Hoewel het uitgangspunt van de auteurs het Neurenberger proces is geweest en hun voornaamste bronnenmateriaal heeft bestaan uit de 42 dikke delen tellende procesverslagen en bij het proces overgelegde documenten, zijn zij er in geslaagd een geschiedenis te schrijven van het nationaalsocialisme, die de grootste bewondering afdwingt.

Goering en trawanten

We zien ze, in het eerste deel van het boek, weer verschijnen, de altijd-arrogante Hermann Göring, rijksmaarschalk, generaal der SS, gemachtigde voor het vierjarenplan, minister van luchtvaart, enzovoorts, enzovoorts, en zijn trawanten, de hoogste partij-, burgerlijke en mi-

Het „Neurenberg-proces”. Illustratie uit „Opmars naar de galg”. Uitg. Scheltema & Holkema N.V.

litaire functionarissen van Hitlers duizendjarig rijk. We zien ze stuk voor stuk in handen vallen van de geallieerden tijdens „de grootste mensenjacht der geschiedenis.” Het is een hernieuwde kennismaking met de hoofdpersonen van het drama dat zich tussen 1933 en 1945 aan de wereld heeft vertoond.

En dan begint, aan de hand van het procesverloop en de vier punten van de dagvaarding: samenzwering, misdrijven tegen de vrede, oorlogsmisdaden en misdrijven tegen de menselijkheid, de geschiedenis van het nationaal-socialisme voor ons te herleven. De Machtübernahme, de rijksdagbrand, het ontstaan van het concentratiekampstelsel, de afrekening met de SA, de moord op Dolfuss, de oorlogsvoorbereidingen, de Anschluss, München, de Kristallnacht, Tsjechoslowakije, Polen. We staan nog maar aan het begin...

Het is verleidelijk zo door te gaan en een opsomming te geven van feiten en gebeurtenissen die dit boek weer op zo treffende wijze voor ons plaatst. Maar het boek geeft meer. Het geeft een inzicht in het misdadige, brute, onscrupuleuze, perfide, verontmenselijke karakter van het systeem waarvan de verdachten van Neurenberg de dragers zijn geweest. Het hernieuwt onze kennismaking met de waanzinnige en groteske theorie, met de verderfelijke praktijk van een levensbeschouwing die eens de wereld wilde veroveren. Het mateloze leed dat het nationaalsocialisme over de wereld, over miljoenen mensen, gebracht heeft, komt weer in al zijn huiveringwekkendheid voor ons te staan. We zien weer het conspireren, dreigen, martelen, uithongeren, wegslepen, doodschieten, vergassen. En we realiseren ons weer dat dit het was, waarvan we op 5 mei 1945 bevrijd werden.

Reden tot dankbaarheid

Heydecker en Leeb hebben niet gepoogd een geschiedenis van de tweede wereldoorlog (en van wat daaraan voorafging) te schrijven. De positieve krachten, die zowel tot de geestelijke als tot de materiële overwinning op het nationaalsocialisme hebben geleid, blijven goeddeels onbesproken. Zij hebben zich, bij de behandeling van het Neurenberger proces, uitdrukkelijk gedistantieerd van de juridische problemen die met dat proces verbonden zijn. Zij hebben zich tot taak gesteld een beeld te geven van wat de wereld van het nationaal-socialisme heeft moeten ondervinden. Voor hun resultaat kan men slechts dankbaar zijn.

Kritiek te geven op detailpunten is altijd gemakkelijk. Hier en daar zal men wellicht wensen dat aan een bepaald onderdeel wat meer aandacht besteed was, men zal het misschien niet altijd eens kunnen zijn met een impliciete beoordeling van enkelen der verdachten, zoals die uit het boek naar voren komt. Maar dergelijke muggenzifterijen zijn ten opzichte van dit boek meer dan overbodig: zij zijn misplaatst. Omdat dit boek op een heldere, tot voortlezen dwingende wijze, wetenschappelijk volledig verantwoord, een stringent antwoord geeft op de vragen die wij ons nu, vijftien jaar na 1945, zijn gaan stellen.

De vijfde mei 1945 heeft, na lezing van dit werk, weer inhoud gekregen. We beseffen weer wat de ondergang van Hitler-Duitsland voor de wereld heeft betekend. We voelen ons onthutst en beschaamd omdat mensen dit alles mensen hebben kunnen aandoen. En wanneer we dan eens te meer vreugde voelen over het verdwijnen van dit leed en ons weer onze eed van vijftien jaar geleden: „Dat nooit weer!” herinneren, dan heeft dit boek zijn belangrijke functie vervuld. Niet tot vermaak, maar tot lering en tot blijvende herinnering en waarschuwing van ons allen.

A. H. Paape

¹ J. J. Heydecker en J. Leeb „Opmars naar de galg”, Scheltema & Holkema N.V., Amsterdam, 1959 (f 24,50).

Exodus

Epos

van het

Joodse

volk

„Waarom moeten wij, steeds maar weer, iedere keer dat de zon opkomt, vechten voor het recht om te leven?”

Die vraag legt Leon M. Uris, de schrijver van „Exodus” (uitgave Hollandia N.V. Baarn) ergens helemaal aan het eind van zijn boek een der hoofdfiguren in de mond als een jong meisje bij de verdediging van een Joodse nederzetting in de buurt van Gaza gruwelijk vermoord is door lanterfantende fedayeens, de door Egyptische leiders uit het nieuwe land Israël wegge-lokte Arabieren, aan de wereld voorgehouden als de meelijwekkende slachtoffers van Joodse onderdrukkingszucht.

Om het tijdstip in de lijdensgeschiedenis van het Joodse volk waarop die bittere verzuchting wordt uitgesproken, zijn deze woorden tekenend, om het tijdstip en om de man die ze uitsprekt. Want het incident (dat Uris verzon, maar duizendvoudig herhaald zich nog afspeelt aan de grenzen van de staat Israël) gebeurt als eindelijk het Joodse volk zijn vaderland hervonden heeft en niet liever wil dan bouwen aan het eigen huis, in goede nabuurschap met het omringende stuk wereld. En de man die nooit zijn zelfbeheersing verloor maar eindelijk door de knieën gaat en al zijn smart uithuilt (o zeker, een romanfiguur, maar duizenden Israëli's hadden voor hem model kunnen staan) is een onverzettelijke, keiharde kerel met een roemrijke staat van dienst in de bevrijdingsstrijd van zijn volk. Nu, tien jaar na het slot van dit gefantaseerde en toch ook weer niet gefantaseerde verhaal, weten we dat dit volk, op een smalle strook tot bloei gebracht land omkneld door vijandige buurstaten, nog altijd zijn kruisweg niet tot het einde is gegaan.

Een hard boek

Het is een hard boek, dit „Exodus,” hard als het lot dat de Joden door de eeuwen heen getroffen heeft. Het vertelt onverbloemd van de smaad en de vernedering die het oude volk doorstond op zijn zwerftocht door de wereld, van pogroms in Rusland en Polen, van de gasovens en de andere verschrikkelijke verdeldings-

middelen waarmee het Duitse nazidom miljoenen de dood indreef, van het diplomatieke spel der Britten met de olie der Arabische landen als inzet dat van de Balfourdeclaratie een vodje papier maakte en Joden bij tienduizenden, met wrakke schepen naar het beloofde land gekomen, krachtdadig belette de voet op Erets Israël te zetten. Het vertelt ook van de moed en de veerkracht, van het onverwoestbaar geloof en het taaie volhouden, waarmee dit vertrapte volk vocht om de droom waar te maken, van het ongelooflijk harde werk in de kibboetzim, opgebouwd om de dorre, weerbarstige grond meter voor meter tot vruchtbaarheid te dwingen, van verbitterde strijd met gebrekkige wapenen tegen een overmacht van goedbewapende vijanden, van de ontembare wil en het onuitputtelijk vernuft dat steeds weer zegevierde.

Ja, het is een verbijsterend en adembenemend boek, dit „Exodus,” maar ook een hartverwarmend en bevrijdend boek. Omdat het ons meesleept en tot partijkiezen dwingt, omdat het ons doet voelen dat deze strijd ook ons aangaat, omdat het ons leert dat menselijkheid en recht het kunnen winnen van haat en achterdocht, dat zwakken en onterfden niet altijd tot ondergang zijn gedoemd.

D-z

De Humanistische Luisterkring

telde op 18 maart 1960:

24.310 leden.

Was u, uw buurman, uw vriend

daar ook al bij?

De toekomst van het ongelooft

Het verschijnen van dit boek * heeft in Duitsland veel stof doen opwaaien. Ook kringen, die anders iedere aanval op godsdienst en christelijke leerstelling als een aantasting van de goede zeden beschouwen, zijn bereid hun standpunt tegenover dat van Szczesny te bepalen en zijn boek als een waardevolle bijdrage tot de religieuze crisis van onze tijd te aanvaarden.

Dat het boek zo'n bijzondere indruk maakte, hangt allereerst samen met de situatie in Duitsland. Het is met een opmerkelijke vrijmoedigheid en onbevangenheid geschreven door een man, die niet namens één der Duitse humanistische bewegingen spreekt, maar als ontwikkeld leek voor wie de godsdienst zo grondig heeft afgedaan, dat het hem in zijn oude vorm niet eens meer interesseert. Nu moet men weten, dat het percentage buitenkerkelijken in Duitsland om en nabij de vijf procent ligt en in een „heidense” stad als Berlijn niet boven de 11 % uitkomt, terwijl ondanks conservativisme en sleur bij ons in Nederland het gemiddelde 17 % bedraagt en in vele districten boven de 50 % uitgaat. Dit is natuurlijk het gevolg van de geïntimideerdheid van de Duitsers, die sedert 1914 aan één stuk door op- en heropgevoed werden en dus doodsbenauwd zijn zich bloot te geven.

Van de inhoud van het boek moet de lezer maar zelf kennis nemen; ik wil iets van zijn uitgangspunt en doelstelling trachten duidelijk te maken.

In de vorige eeuw werd met een onbekommerde oprechtheid de strijd tegen christendom en godsdienst gevoerd. De moderne ersatz-religies hebben echter door de gebeurtenissen van deze eeuw – twee wereldoorlogen, volkerenmoord, verlies van de blanke hegemonie, het verzanden van het socialisme enz. enz. – een geweldige knauw gekregen. Het christendom schijnt nu weer de rots voor alle losgeslagen waarden te zijn geworden. Geschriften zoals die van D. F. Strauss, Ludwig Feuerbach of Friedrich Nietzsche zouden in onze tijd een openbaar schandaal uitlokken en interpellaties der „christelijke” partijen in het parlement ten gevolge hebben.

Gevaarlijke situatie

Zo ontstaat een even stuitende als gevaarlijke situatie. Aan de ene kant tracht de verschrikte tijdgenoot de resten van het christendom te conserveren en te galvaniseren; het liberalisme en haast nog meer het socialisme zijn ganselijk gedesoriënteerd; kerk, kapitalisme, militairisme binden alle levensbeschouwelijke scheppende vermogens en vergiften en verlammen alle ideeën en pogingen om temidden van de materialistische en communistische surrogaat-godsdiensten radikaal nieuwe en van onze werkelijke situatie uitgaande, wegen te bewandelen. En dit alles terwijl iedereen begrijpen kan, dat de onechte restauratieve periode van het christendom maar van korte duur kan zijn, – zoals alle pogingen van het opgroeiende kind om toch nog maar in Sinterklaas te geloven. De eigenlijke inhoud van de christelijke heilsleer is voor grote en doorslaggevend kringen van onze tijd onaanvaardbaar en onverschillig geworden. De ongelovigheid („Glaubenslosigkeit”) is al lang niet meer het privilege van een kleine verlichte minderheid maar gewoon het lot van de westerse mens in het algemeen. Hoe langer hoe minder bevat het christendom de formule, de „Sinngebung” van de kennis en de inzichten van onze wereld.

Zelfs in agrarische en weinig ontwikkelde gebieden van Europa en vooral Latijns-Amerika, waar het rooms-katholicisme als staatsgodsdienst nog in het bezit van een onbeperkte macht over

de zielen schijnt te zijn, is het zeer twijfelachtig of de opgroeiende generatie in de christelijke overlevering zal groeien en haar zal voortzetten. In het leidinggevend land van het protestantisme, Amerika, beheerst het christendom weliswaar onbetwist de cultuurfacade, maar deze bestaat slechts uit een triviaal moralisme zonder een eigenlijke religieuze bovenbouw. In plaats hiervan heeft men het ideaal van het gezond-normale en van een met de hele wereld en met onze lieve heer tevreden Babbitt in de eeuwigheid geprojecteerd.

Bestaat er geen mogelijkheid om de impulsen en behoeften van onze tijd en de wetenschappelijke verworvenheden van de laatste eeuwen met de wezenlijke leringen van het christendom te verzoenen en te versmelten? Szczesny ontkent deze vraag zeer stellig. Het christendom en zijn transcendente metafysiek is „de vereeuwiging van een vroege theologie”. Joods-politiek messianisme, ascetiek en sacramentalogie der Esseners, manicheïsch dualisme, laathellenistische mysteriën en gnostische spitsvondigheden zijn met al hun tegenstrijdigheden maar al te vroeg beteologiseerd, – dat wil zeggen: gecodificeerd en gedogmatiseerd.

Ontwikkelingsgang

Wij en het westen hebben niet de normale fasen van een godsdienstige ontwikkeling kunnen doorlopen. Normaal is het, dat volkeren in het begin gepersonifieerde natuurkrachten vereren. Op een goede dag echter worden deze als zodanig onderkend en het geheim der wereld kristalliseert zich in een „Wirkursache”, een creatieve oorzaak van al het zijnde, die soms als persoon, soms als oerkracht gedacht wordt. Uit een demonisch-polytheïstisch begin ontwikkelt zich organisch een pantheïstische opvatting van de wereld en tenslotte een immanentie- en identiteits-metafysica.

Parallel hieraan ontwikkelt zich een levenshouding waarvan het middelpunt de „forschende, erkennende, anerkennende und ordnende” mens is. Voor een eigen wereldbeschouwing zoals die van de grote indische en grieks-romeinse filosofieën, zou een accepteren en assimileren van onze moderne natuurwetenschappelijke en psychologische inzichten onmiddellijk mogelijk zijn. Het christendom is echter een bij uitstek anti-filosofische en anti-wetenschappelijke wereldopvatting, het extreme geval van een zuivere geloofsreligie, waarvoor het worstelen om waarheid niet slechts gevaarlijk, maar primair absurd en zinledig is.

Het eigenlijk orderings- en vooruitgangsprincipe van het westen is de antieke humanistische geschiedenis en cultuur. Sedert de renaissance hebben die op het leven en de ervaarbare werkelijkheid gerichte antieke levensidealen stap voor stap een op wereldeinde, laatste oordeel en een tot dogma's verstard christendom opzijgedrongen. Wat zich tegenwoordig als christelijk humanisme of socialisme aandient, is verder niets dan iets aan alle mensen en menselijke groeperingen gemeenschappelijk toebehorends. Pas hierboven verheffen zich de verschillende religieuze systemen met hun specifieke polytheïstische, monotheïstische of atheïstische, dynamische of statische metafysiek. En van deze metafysiek nemen in de westelijke volkeren zelfs diegenen nauwelijks nog notie, die zich zelf voor christenen houden. In de plaats van een het gehele leven doordringend geloof is een onverschillig en lijdelijk verdragen gekomen voor de iedere zondag uit luidsprekers en van kansels weergalmende theologische fraseologie en een met veel publicistische ruchtbaarheid bedreven ritueel van humanitaire declaraties en oproepen.

Overlapping

Het is vanzelfsprekend dat nieuwe geloofshoudingen en -inhouden de plaats van het oude innemen en het leven medebepalen, allang voordat dit ineengestort is en het nieuwe zich van zijn eigen wezen en taak bewust geworden is. Wij staan dus op dit moment in een periode van de „overlapping” van de beide strekkingen: enerzijds van de poging om de nieuwe „wetenswaarden” met geweld in de vorm van de oude geloofsvormen te persen – en anderzijds van de behoefte en noodzakelijkheid om een systeem te vinden dat niet een enkel modern inzicht en weten verabsoluteert en er een ersatz-religie van maakt maar dat méér is dan de afzonderlijke ervarings-feiten. Een wereldbeschouwing dus die boven de afzonderlijke ervaringen en inzichten uitgaat doch hen als uitgangspunt neemt.

De schoolfilosofie kan ons bij het doordenken weinig helpen. Zij is zelf in het algemeen niet veel meer dan een theologisering van alle pogingen om te ontsnappen aan het leven en aan de plicht om voor de toekomst van het ongelooft partij te kiezen.

Een beschouwing te geven van Szczesny's eigen visie en thesen zou hier veel te ver voeren. Ik volsta er mee, u op dit belangwekkende boek attent te maken, dat door onze Duitse geestverwanten met dankbare instemming ontvangen werd.

Hein Herbers

* Gerhard Szczesny: „Die Zukunft des Unglaubens” (Paul List Verlag, München: f 12,80).

Spiegel en lachspiegel

Til Brugman: *Spiegel en Lachspiegel; Querido, Amsterdam, geb. f 8,90*

Een klein monument voor Til Brugman noemt de uitgever van Spiegel en Lachspiegel deze bundel, waarin een aantal novellen en korte verhalen van de in juli 1958 overleden schrijfster, trouw medewerkster van Mens en Wereld, is bijeengebracht. Het is een waardig monument. Uit haar litteraire nalatenschap werden drie novellen en een viertal grotesken gekozen, die stuk voor stuk getuigen van een veelzijdige, originele persoonlijkheid.

Ernstig zijn de realistische novellen Schuld zonder schuld en vereffening, waarin Til Brugman met een groot psychologisch inzicht het leven benadert en ons, ademloos, meevoert tot het moment, waarop zij een tipje van de voorhang oplicht om ons de achtergronden van dat leven te laten zien.

Ernstig ook, maar gedragen door een poëtische, soms plotseling nuchtere fantasie is De houten Christus, dat, al roept de „plot” een vaag en algemeen gevoel van herkennen bij ons op, een zeldzaam hoogtepunt in dit genre is.

Voluit spot de schrijfster in de vier grotesken, die de bundel besluiten. Maar het is een spot die de lezer iets doet; het hart draait ons toch wel even in ons lichaam om als wij liefde op het laatste gezicht lezen, monkelend herkennen we iemand uit onze eigen omgeving in Opgeruimd staat netjes.

Wat blijft hangen na lezing van dit boek (en van de eenvoudige, doch voortreffelijke inleiding van Alfred Kossman) is een gevoel van dankbaarheid en bewondering voor deze vrouw, die ons binnen het bestek van 140 pagina's een dergelijk indringend beeld van het leven (zij het via haar zeer persoonlijke spiegel of lachspiegel gezien) weet voor te houden.

R. W. D.

Boek over grote denkers: Geen gids, een grabbelton

Dr. W. M. Kruseman en J. A. Rispiens:
Grote denkers van Hellas tot heden.
(W. Gaade, Delft, 1956)

Al bijna twee jaar ligt dit boek op mijn schrijftafel en af en toe lees ik er in, zoek er iets in op, herlees een passage en denk er eens over na. Altijd is er een kwelduiveltje dat mij, op de liefste plek of waar ook, aanspoort en aandrijft; je moet dit boek bespreken, daarom heb je het gekregen. En nu moet het maar eens uit zijn met de slaphed, de lafheid en de luiheid en nu moet het er maar eens uit. Want waarom deze luiheid, deze nalatigheid, deze ergerlijke plichtsverzaking? Het is niet prettig om onaangename dingen te moeten zeggen. Maar hoe langer hoe meer wordt mijn innerlijke tegenzin tegen dit boek groter. Waarom?

De wijsbegeerte, d.w.z. het vrije, door geen godsdienstige of mythologische voorschriften of taboe's belemmerde systematische zoeken naar de meest juiste oordelen over de werkelijkheid is, naar ik altijd leerde, een van de glorieuze „vindingen” van het oude Hellas. Ik durf verder te gaan, de waarheid, door de westerse wetenschapsbeoefening, deze bijzondere wijze om logisch redenerend, op ervaringen steunend, de waarheid in een hoek te drijven en die dan te vangen, is in Griekenland begonnen.

Sprak men, tot voor kort, over wijsbegeerte dan moesten deze elementen – vrij onderzoek, logische redenering, ervaring, toetsing, systematiek – aanwezig zijn. En, om tot een kernpunt te komen, de waarheid, door de wijsgeer gevonden, blijft waar 's ochtends om 10 uur of 's nachts om 3 uur, blijft waar als de wijsgeer buikpijn heeft of zich kiplekker voelt, blijft waar als de wijsgeer gelukkig getrouwd of ongelukkig getrouwd is, blijft waar als het oorlog is of vrede, blijft waar als A. deze waarheid uit of B. tot deze waarheid weerlegt wordt. Dit is dan ook net wat wij aan het begrip *wetenschappelijk* verbinden; een zo hoog mogelijke mate van objectiviteit, van onpersoonlijkheid, van toetsingsmogelijkheid.

Ik weet best dat de vragen die gesteld worden er dan ook naar moeten zijn. Vragen als wat gebeurt er met de mens na zijn dood of waar gaat de mensheid naar toe of wat is de zin van het menszijn om er enkele te noemen, kunnen ook wel van een wetenschappelijke zijde filosoferend benaderd worden – in ieder geval kunnen daarover wijze en diepzinnige dingen gezegd worden – maar de beantwoording van deze vragen ondergaat dan juist wel invloed van de tijd (10 uur of 3 uur 's nachts), lichamelijk welzijn, een gelukkig of een ongelukkig huwelijk, oorlog of vrede en de persoon van degeen die het antwoord geeft, m.a.w. deze vragen roepen een subjectief gekleurd antwoord op, omdat de vraagstelling „gevoeliger” is.

Wijsbegeerte in soorten

Nu is mij bekend, dat de klassieke, systematische wijsbegeerte, van de Griekse oudheid, en die b.v. van Descartes, Spinoza, Kant, Hegel, – systemen die als sterrebeelden zijn opgekomen, hun hoogtepunten hebben gehad en zijn ondergegaan, zonder dat er „onlogische” sterren uit waren losgepeuterd – voor een oortje thuis ligt en dat de existentiële stromingen, die uitgaan van het totale zijn en van de mens in deze zijnsituaties de deur wijd hebben opengezet voor

andersoortige vragen; subjectieve antwoorden en vooral, voor antwoorden die een gemoedsbevrediging geven aan degeen die van dit antwoord gediend is. De klassieke filosoof werkte met zijn hersens, de nieuwe met hersens en gemoed. De deur is dan ook opengezet voor de grote religieuze denkers, van de oudste tijden tot nu toe, die juist altijd hebben getracht antwoorden te geven op existentiële vragen, hun „door de onrust van hun hart” ingegeven.

Natuurlijk mag men aan hen het predicaat wijsgeer niet ontzeggen; op welke grond zou men dat mogen? Maar voor de oude, griekse, westerse wijze van filosoferen is het een afval van de objectiviteit die hun zo dierbaar was. Het is mij ook bekend, dat de soort vragen die de klassieke wijsbegeerte stelde en de wijze van antwoorden ook berust op een bepaalde geesteshouding, gemoedshouding, „zijnsvariatie”, maar de rede is niet minder geldend omdat de wortels van de rede zelf niet redelijk zijn.

En dit alles beseffend en overwegend, geloof ik toch dat het allergrootste bezwaar tegen het boek van Rispiens en Kruseman is, dat zij alles wat er gedacht is in grote feiten, zonder indeling of rechtvaardiging achter elkaar maar hebben behandeld. Dit boek is zo geworden geen leidraad, geen houvast, geen gids, maar een grabbelton.

Achter elkaar: natuurfilosofen, Socrates, Plato, Aristoteles, Cynici, Stoa, Constantijn de Grote(!), Augustinus... Thomas van Aquino, Geert Grote, Erasmus, Luther, Cusanus, Paracelsus, Bruno... Descartes, Pascal, Berkeley, Spinoza, Leibniz enz. enz. en het boek eindigt met een aanprijzing van een vrijzinnig christendom, een richting „die rekening houdt met wetenschappelijke vooruitgang en nieuwe ontdekkingen”, en ook is „een ontmoeting met de Godheid in het existentiële vlak” (pag. 374).

Alles in één pot

Dit alles is te veel, en de keuze is niet verantwoord. Want als dan de schrijvers zich bekennen voor het vrijzinnig protestantisme, waarom dan b.v. niet die lijn in het verleden gezocht? Waarom geen woord over Castellio, over Franck, over Sozzini, over Arminius, om enkelen te noemen? Men schrijft m.i. of een handboek of populair boek over wijsgeren en behandelt hun systemen of een theologisch boek over religieuze denkers, maar dit alles in één pot gegooit te zien geeft geen bevrediging.

Trouwens de eenheid van opvatting en structuur is ver te zoeken. Dat Rispiens en Kruseman

geen gelijke opvatting van hun taak hadden is tot daar aan toe, dat kan ook eigenlijk niet anders. Maar dat zij niet de moeite hebben genomen om enige gelijkvormigheid te brengen in de wijze van behandelen, dat mag hun kwalijk worden genomen. Feiten uit het leven van de een, geen feiten uit het leven van de ander; jaartallen van verschenen boeken van C., polemieken met de ideeën van D.; onnozele anecdoten uit het leven van E., de invloed van F., uiteenzetting van de heer van G. en alleen de invloed van H. op I. enz. enz. enz.

En ten slotte vraag ik me af voor wie dit boek eigenlijk geschreven is. De enigszins geschoolde vakman zal het niet ter hand nemen, de beroemde belangstellende leek zal het te verwarrend veel en te moeilijk vinden, de man die nu echt eens wil weten wat bv. Kierkegaard of Nietzsche leerde, zal bedrogen uitkomen, omdat de helderheid ontbreekt, hoofd- en bijzaken vaak niet zijn uiteengehouden en bijna steeds de behoefte om de hoek komt kijken om te polemiseren met de dode denker.

Ik heb, omdat ik geen geschoold kenner ben van de geschiedenis der wijsbegeerte – alleen maar een amateur met weinig kennis, daarom ga ik niet op detailcritiek in – het boek gelegd naast dat van Durand „The story of philosophy” (ook in het Nederlands vertaald). Durand wint het glansrijk, want dat is tenminste vanuit een bepaalde hoek, volgens een systeem geschreven.

Verkeerd van opzet

Begrijp mij goed, de heren Rispiens en Kruseman weten ontzaglijk veel, zijn zonder twijfel bijzonder knap, hebben ongelooflijk veel gelezen en hebben zeker jaren gezwogen aan dit boek, het werk geeft vele interessante bijzonderheden en inzichten, maar de opzet is verkeerd en dat wrekt zich in bij de uitwerking.

In 1958 heeft de paus een congres van katholieke filosofen toegesproken. Bij die gelegenheid heeft hij – ik citeer de Maasbode van 23-9-'58 – o.a. gezegd dat de scholastiek als filosofisch systeem weliswaar de dienaar van de theologie is gebleven, maar toch een breedheid en diepte gekregen heeft die nooit overtroffen zijn. Na de religieuze crisis van de renaissance te hebben geschilderd, alsmede de aantrekkingskracht van de nieuwe experimentele wetenschap, zeide de paus, dat de abstracte God de levende God als steunpunt van het verstand vervangen heeft. En letterlijk vervolgde de paus:

„De gevolgen van deze dwalingen vallen op dit ogenblik over de gehele wereld te bespeuren. De mensheid plukt de bittere vruchten van een eeuwenlang gekoesterd rationalisme, dat zijn vergiftigend werk nog voortzet. Maar daar de levende God de wereld onverminderd blijft beheersen en besturen, verlangt Hij van de wijsgeren, dat zij tot Hem terugkeren. Men kan niet halverwege staan blijven en weigeren, de consequenties te aanvaarden.”

Dit betekent volgens Pius XII niet dat de wijsgeer zijn methoden van onderzoek moet opgeven, doch wel, dat hij rekening heeft te houden met de gehele werkelijkheid en met de lotsbestemming van de mens, zoals die zich in al haar dimensies voordoet, getekend door het lijden en als slavin van zonde en van dood...

Tot zover de inhoud van de rede van de paus. Ik vermoed, dat de schrijvers van „Grote denkers” het daar in grote trekken mee eens zullen zijn. Maar zij zullen dan ook moeten toegeven, dat de wijsbegeerte als vrije, onafhankelijke wetenschap dan gestorven is. Hun boek hinkt op twee gedachten, enerzijds een buiging voor het vrije, rationele filosoferen, anderzijds een eerbetoon aan het aan de theologie gebonden beoefenen van de wijsbegeerte. Ik meen dat hier een keuze gedaan had moeten worden, omdat het anders vis noch vlees is.

Omdat een mens zoveel liever prijst dan laakt, heeft dit boek zo lang op een bespreking gewacht. Hier zit ik, ik kan niet anders. H. B.

Reuzen van karton

De beide boeken „Reuzen van karton” door Paul Hackett en „De golven beukten” door Marie Hackett (Uitg. H. Nelissen, Bilthoven) zijn geen romans. Zij geven een „ware geschiedenis” van een episode uit het leven van een echtpaar, waarvan de man lange tijd in een krankzinnigen-gesticht verpleegd moest worden. In de oorlog was hij oorlogsvlieger geweest, doch een hoofd-wond had hem gedwongen de dienst te verlaten. Na zijn huwelijk openbaarde zich bij Paul Hackett steeds duidelijker een ernstige geestesstoornis, nl. paranoïde schizofrenie. Zekerheid over de oorzaken van schizofrenie bestaat er in de medische wereld nog niet. Vermoedelijk speelt een erfelijke aanleg een rol. Merkwaardig is, dat verschillende grote kunstenaars, o.m. Hölderlin, Van Gogh, Strindberg en Rimbaud* aan schizofrenie leden.

Paul Hackett beschrijft hoe hij zich voelde als een jonge reus, die gekweld wordt door de gedachte dat zijn ledematen in karton veranderen terwijl hij een uitzichtloze strijd meent te moeten voeren tegen het steeds sterker wordende kwaad in de wereld, gepersonifieerd in „het Brein”. De wonderlijke chaotische gevoelens van een geesteszieke, de woede, de angst en vertwijfeling, maar ook de langzame bevrijding uit de macht van de waanzin vormen het hoofdthema van dit werk.

Velen zullen zich het boek van Frederik van Eeden „Van de koele meren des doods” herinneren, waarin deze schrijver en psycholoog de geschiedenis van een geesteszieke verhaalt. Het boek van Paul Hackett is in zoverre uniek, dat hierin de patiënt zelf zijn ervaringen weergeeft. Hij schreef dit boek op verzoek van zijn arts. Paul, gewezen juridisch student en ex-oorlogsvlieger, kon dit boek schrijven omdat hij niet alleen over goede stilistische kwaliteiten beschikte, doch óók omdat hij, ondanks zijn ernstige ziekte, toch een hoge mate van intelligentie bewaard had.

Tussen geesteszieken

Evenals Mary Jane Ward in haar boek „De Slangenkuil” beschrijft Hackett op ontroerende wijze de voor ons zo vreemde levensgemeenschap in een zenuwinrichting en tracht begrip te wekken voor hen die het lot hier samenbracht.

Er staat een merkwaardig gedicht in dit werk, dat een scherp beeld geeft van de gevoelswereld van de geesteszieke:

„Wij zijn de holle mensen
Wij zijn de opgezette mensen
Wij leunen tegen elkaar aan
Onze hoofden zijn opgevuld met stro. Helaas!
Onze opgedroogde stemmen zijn,
Als wij met elkaar fluisteren,
Klankloos en zonder zin
Als wind in saploos gras
Of rattenpoten over gebroken glas
In onze droogkelder.”

Is het niet verleidelijk hier een parallel te trekken met bepaalde uitingen van moderne poëzie? Na een jaar kan Paul uit het hospitaal worden ontslagen. Misschien wel de belangrijkste bijdrage tot zijn genezing leverde zijn vrouw, die hem met al haar liefde en toewijding terzijde bleef staan. Na het herstel komen er weer moeilijkheden met de werkgevers, die de gewezen patiënt met achterdocht ontvangen en hem nauwelijks een kans willen geven. Zegt één van de artsen niet terecht: „... de maatschappij is een nietsontziende, sneldraaiende zeef, die zelfs degenen die op alles zijn voorbereid nog hun zelfvertrouwen kan doen verliezen...”

Hierover en over haar eigen strijd schrijft Marie Hackett in „De golven beukten”. Terwijl haar man in het ziekenhuis verbleef had zij

niet alleen de zorg voor de drie kinderen, maar moest zij ook trachten het gezin financieel te redden. Dan was er steeds de beklemmende vraag: Zal Paul ooit beter worden?

Terugval en genezing

De patiënt gaat weliswaar vooruit doch soms valt hij weer geheel terug in zijn angst en waanzin. De dokter zegt tot Marie: „... Hij (Paul) zit zo vol ongeremd geweld en onbeteugelde woede en haat, dat die soms als een golf over hem heen slaan, en alleen de liefde voor jullie vieren blijft altijd overeind staan, zodat hij toch op de een of andere manier zijn evenwicht hervindt.” (Pag. 123.) Treffend is ook wat zij verhaalt over het onbegrip dat er bij velen nog heerst ten aanzien van geesteszieken. Haar dochtertje wordt op school geplaagd omdat haar vader in een „gekenhuis” zit. De sterke liefde voor haar man en het vertrouwen, dat hij zal genezen, hebben haar de kracht gegeven deze zware tijd door te komen.

Beide boeken geven een stuk biografie van een katholiek gezin in de Verenigde Staten. Geloof en nationaliteit zijn hier echter van weinig belang. Dergelijke tragedies zijn in de moderne samenleving geen uitzondering, integendeel het aantal gevallen van geesteszieken schijnt onrustbarend toe te nemen. Uniek is wel het feit, dat een geesteszieke als Paul Hackett op deze wijze zijn gevoelens en ervaringen aan het papier kon toevertrouwen. Beide boeken bewijzen, dat de vooruitgang van de medische wetenschap genezingen mogelijk maakt, die een twintigtal jaren geleden nog onmogelijk schenen. Maar – en dit is wellicht het belangrijkste – dit levensverhaal van twee mensen toont ons ook, dat liefde, moed en hoop vaak van beslissende betekenis zijn. Beide boeken zijn een pleidooi voor de geesteszieke, die als iedere zieke steun en bemoeiding nodig heeft. Wanneer de arts aan Paul vraagt, wat hij zelf als de oorzaken van zijn herstel beschouwt, antwoordt hij: „Verschillende dingen, dokter; mijn vrouw is naast mij blijven staan in alle moeilijkheden, mijn medepatiënten hebben mij ook geholpen en de dokters.”

P. Krug

* Over Rimbaud schreef de arts E. Verbeek een belangwekkend proefschrift, waarvoor hij de Roland Holstprijs ontving.

Waarom dromen wij?

Th. Oegema van der Wal: *Waarom dromen wij?* Uitgave A. Manteau N.V. Den Haag; prijs f 4,25.

Reeds eerder verscheen van deze auteur een werkje over Kleuren-psychologie. Met grote belangstelling voor de psycho-analyse en de daarin opgedane ervaringen over de betekenis van de droom, benadert de schrijver dit onderwerp, de betekenis van de droom, van de karakterologische kant. Zijn oordeel dat de droom beschouwd moet worden vanuit deze functie berust op jarenlange studie en kleurentests in de praktijk.

De waarde van zijn studie-werkje is, dat het beter begrip wekt voor allerlei onbewuste drijfveren die het leven van de mens beïnvloeden en die zich in de droom in symbolische voorstellingen openbaren. Een uitgebreide bibliografie staat de belangstellende lezer ten dienste.

V.

Een kom water een test vuur

Hella S. Haasse: *Een kom water een test vuur.* Uitgave Moussault N.V. te Amsterdam; prijs f 8,90.

„Een onderwerp dat steeds fascinerender wordt naarmate men er de wereldwijde omvang van beseft.”

Zo typeert de schrijfster terecht het gegeven van haar boek. Zij verstaat de kunst op bevattelijke wijze aandacht te wekken voor het centrale thema van het leven: de mens als uitdrukking van de polariteit man-vrouw.

Uit het levensgevoel van de primitieve mens, nog gebonden aan de Grote Moeder, de natuur, ontwikkelt zich in de cultuur een accentverschuiving naar de dynamische, mannelijke kant waardoor goden, kerk en dogma de religieuze oer-verbondenheid met de Materie hebben teruggedrongen. De symbolen die in het antieke Rome door de bruidegom zijn bruid werden aangeboden, een kom water en een test vuur, verbeeldten de oer-elementen van leven en vruchtbaarheid als eenheid van mannelijk en vrouwelijk scheppend beginsel. Deze kiemen van een bereikbare, maar oneindig ingewikkelde compleetheid, draagt ieder mens in zichzelf. Zij behoren niet specifiek tot de geslachten waarin een bepaalde biologische structuur iemand als het ware min of meer tot man of vrouw heeft gedisponeerd.

Schrijfster schetst in een cultuur-psychologisch betoog met vele voorbeelden uit de literatuur de oorzaken, die tot de ontwikkeling van de menselijke eenzijdigheid hebben geleid. Deze ontwikkeling heeft tot gevolg dat de man, de mens in het algemeen, niet rijp is voor het aanvaarden van het „vrouwelijke” in zichzelf. Zodoende wordt ook de houding tegenover de vrouw er op zijn best een van verdediging en tolerantie of platonische verering, van seksueel geboeid-worden, nieuwsgierigheid en geamuseerdheid. Dit complex van gevoelens, uitgedrukt in bemoeienis met haar persoon, heeft de vrouw over het algemeen ten onrechte als „liefde” geaccepteerd.

Polaire spanningen

Door miskenning van „de andere” in zichzelf veroorzaakt de mens innerlijke polaire spanningen die niet zijn opgenomen in de bestaande beschaving. De man-vrouw-verhouding wordt hierdoor het symbool van het universeel tekortschieten in liefhebben. Het symbool van vuur en water, als polariteit waar binnen de mens vanuit de oorsprong moest bouwen aan zijn cultuur, dreigt in een nieuw en verschrikkelijk symbool van atoomsplitsing het grootste te vernielen dat wij bezitten, de aarde.

„Maar,” zo zegt de schrijfster, „langs de weg van het bewustzijn en de rede is men teruggekeerd op het punt waar men in voorgoed voorbij de tijden bemoeienis van goden, demonen, goede en boze geesten en zielen der gestorvenen vermoedde. Die speurtocht in de diepte heeft ons een halve eeuw respijt verleend waar het betreft het onder ogen zien van het probleem: „heb uw naaste lief gelijk uzelf.” Nu is de tijd van uitstel verstreken. Tenzij de mens weer een andere afleidingsmanoeuvre weet te bedenken, bijvoorbeeld door zichzelf en zijn innerlijk conflict te verplaatsen naar de maan of Mars, moet hij metterdaad overgaan tot de praktijk van het menswaardig samenleven op aarde.”

Hella Haasse schreef een studie over een belangrijk probleem, met vele boeiende passages van blijvende waarde.

Vl.

Wijsbegeerte begrijpelijk gemaakt

Dr. K. L. Piccardt. Wijsbegeerte als begrijpelijke wetenschap. Wereldbibliotheek. Amsterdam-Antwerpen.

Het komt wel eens voor, dat in onze gemeenschappen uitdrukking wordt gegeven aan de wens zich nader te verdiepen in een filosofisch onderwerp, dan wel te worden ingeleid in de filosofie in het algemeen. Heeft men dan het geluk iemand te vinden die in staat en bereid is in een reeks van bijeenkomsten tot dat doel leiding te geven, dan blijkt veelal het slagen van de cursus mede afhankelijk te zijn van het boek dat als leidraad dient. Het komt mij voor, dat het bovengenoemde werk van Dr. Piccardt zeer geschikt is om diegenen die belangstellen in filosofische vraagstukken tot meer geordend nadenken te brengen.

Het is in de wijsbegeerte gelukkig zo gesteld, dat zij na langdurige geestesworsteling enige zekerheden heeft veroverd waarvan ieder mens kennis zou moeten nemen. Te noemen valt slechts het *antropomorfe* (door de menselijke gesteldheid bepaalde) karakter van het natuurwetenschappelijke wereldbeeld, het *subjectieve* (door de afzonderlijke individuen bepaalde) karakter van de zinnelijke kwaliteiten, de opvatting van de *causaliteit* (oorzakelijkheid) als *apriorische* (d.i. aan de ervaring voorafgaande) voorwaarde van de ervaringskennis; ruimte en tijd als *apriorische* aanschouwingsvormen van onze geest. Maar zelfs deze opsomming gaat reeds te ver als wij Dr. Piccardt volgen, die aanmerkelijk wil maken dat onze kennis betreffende de tijd-structuur geen *apriorisch* karakter heeft, dat tijd een begrip is, gebaseerd op het feit dat

aan onze huidige indrukken of belevingen andere voorafgingen. (Hier hebben wij dus reeds een discussie-punt voor een bijeenkomst waarop eerder werd bedoeld). De argumenten, die de auteur voor de weerlegging van Kants desbetreffende opvattingen aanvoert zijn van velerlei aard en ten dele klemmend. Hoe dit zij, de vraagpunten waaromtrent onder alle filosofen eenstemmigheid heerst zijn niet eens talrijk en kunnen ten hoogste dienen om het naïeve *realisme* (de opvatting, die in de zinnelijke kwaliteiten absolute eigenschappen ziet) te bestrijden en zo geraakt de belangstellende leek, eerder dan hem lief is, toch weer verzeild te midden van tegenstrijdige meningen.

Nadat de kennistheorie is behandeld komen *metafisica* (werkelijkheidsleer) en waardenleer aan de orde. Aan het *psychisch monisme*, dat meent, dat de gehele werkelijkheid verschijningsvorm is van een wereldbewustzijn en waarvan de eenvoud wordt geprezen, besteedt dr. Piccardt terecht veel aandacht. De grondgedachte van alle monisme, het stellen van een eenheid als grondslag van de werkelijkheid is ook zeer aantrekkelijk; deze kan slechts langs de weg der wetenschap, die steeds meer samenhangen tussen stof en geest moge ontdekken, worden waargemaakt.

In een aanhangsel wordt een overzicht gegeven van verschillende wijsgerige stelsels. Ondanks de beknoptheid die hier wel geboden was, geeft het toch de kern van deze stelsels weer en kan de lezer het (voorlopige) wijsgerige wereldbeeld dat hij zich heeft gevormd vergelijken met hetgeen deze systemen leren en kan hij wellicht tot een (voorlopige) keuze komen.

G. Kuperus

Jacques Perks leven en werken

Enkele jaren geleden verscheen Stuivelings biografie *Het korte leven van Jacques Perk*, spoedig gevolgd door de *Verzamelde gedichten* en door de *Proeven in dicht en ondicht* (aangekondigd in het boeknummer van Mens en Wereld 1959). Thans is de uitgave voltooid met het meer dan 400 pagina's tellende deel *Brieven en dokumenten* (uitgave van N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam).

In de afgelopen zomer is de honderdste geboortedag van de dichter op nogal grootscheepse wijze herdacht; nu de feesten voorbij zijn is hij weer het eigendom geworden van de werkelijk geïnteresseerden. Welnu, deze hebben thans dank zij de goede zorg van Stuiveling al het materiaal bijeen, en het zou wel eens kunnen zijn dat een willekeurige lezer, die toevallig dit deel documentatiemateriaal in handen kreeg, zich plotseling hevig voor Perk ging interesseren.

Wie nooit met archiefmateriaal gewerkt heeft, zal zich erover verbazen welk een boeiend geheel de lectuur van brieven, geboorte- en huwelijksakten etc. kan opleveren. Een belangrijk deel hiervan is bijeengebracht door Henri A. Ett in opdracht van het Letterkundig Museum. Nu alles door Stuiveling streng chronologisch gerangschikt is, kan men het leven van Perk op de voet volgen. Juist omdat dit leven slechts kort geduurd heeft — Perk is niet ouder dan 22 jaar geworden — was het mogelijk, een betrekkelijk volledig beeld te geven, voorzover er althans documenten van bestaan. Een groot aantal foto's en andere reproducties vindt men achterin dit deel, dat uiterlijk even voortreffelijk verzorgd is als de vorige.

G. W. H.

Vooruitgang in cultuur en maatschappij

Elk van de elf hoofdstukken van dit 450 bladzijden tellende boek * zou aanleiding kunnen zijn tot het schrijven van een verhandeling van misschien wel evenveel bladzijden. Dit is voor een deel te verklaren uit de wens van schrijver zijn opvattingen over sociologische vraagstukken een psychologisch en logisch verantwoorde filosofische basis te geven. Immers wie sociologische problemen niet alleen beschrijvend, maar ook verklarend wil behandelen, heeft behoefte aan een flink stuk psychologie. Maar wie met een kritische geest psychologie wil bedrijven heeft behoefte aan een filosofisch-logische fundering. Verder zijn er nog talrijke randgebieden, die van min of meer betekenis zijn voor de oorspronkelijke vraagstelling. Het gevolg is echter geworden dat het boek van Rietdijk aan het tekort lijdt dat het te veel wil bewijzen, te veel wil aantonen, over alles en nog wat een mening wil uitspreken. Hierdoor is een overdaad ontstaan, die vaak verwarrend werkt. Dat is naar mijn mening jammer, want de gedachtengang van de schrijver is alles behalve verward.

In het eerste hoofdstuk komt hij op voor een causaal wetenschappelijke wijze van denken die mij persoonlijk zeer sympathiek is, ook al blijven er nog wel vragen open. De wiskundige heeft hier het voordeel van een min of meer gesloten bewijsvoering, die vaak zeer overtuigend en helder is.

In het volgende hoofdstuk krijgen we een kritiek en behandeling van de psychoanalyse en de z.g.n. dieptepsychologie, d.w.z. een poging de drijfveren van het menselijke leven stelselmatig te overzien met links en rechts kritiek op de verschillende psychologische scholen. Schr. lanceert hier veel eigen denkbeelden. De leer van het onbewuste aanvaardt hij volledig, doch de betekenis van de vroege kinderjaren

voor de ontwikkeling schat hij niet bijzonder hoog. Centraal voor hem is de frustratie, die de menselijke strevingen in het actuele ervaren.

Funeste gevolgen

Op talrijke wijzen laat hij zien welke funeste gevolgen de frustratie der seksuele strevingen voor het menselijke geluk hebben. Hierdoor worden vroegere spanningen weliswaar opnieuw tot meetrillen gebracht (R. noemt dit resonantie), maar de neurose en de nood van de mens ontstaat door de frustraties, die hij nu en hier ondergaat.

Het zou te ver voeren hier in extenso te refereren wat de consequenties van deze uitgangspunten zijn, maar het zal de lezer duidelijk zijn, dat dit standpunt haast onoverzienbare betekenis heeft voor onze opvattingen over huwelijk, over partnerkeuze, over sublimatie (die hij verwerpt, zoals trouwens de meeste moderne schrijvers de sublimatie verwerpen!) enz. enz. De geest van dit boek is die van een analytisch denkend wetenschappelijk mens, en staat ver van de gedachtenwereld der existentialisten en hun geestverwanten. Tegenover de metabletische zwijmel is dit geluid een verademing, ook al betreurt ik een zeker tekort aan zelfbeperking en zelfbeheersing. Ik hoop dat schr. zijn meningen en opvattingen in bondiger, geserreerder vorm, minder vermoeiend en overzichtelijker nog meenigmaal voor ons zal willen opschrijven.

Ook hoop ik dat hij zich dan genoopt zal zien al te absurde uitlatingen zoals op blz. 113: „het enigszins” „plantaardige” bestaan van de eerste kinderjaren” te corrigeren! V. W. D. Schenk

* Dr. C. W. Rietdijk, *Vooruitgang, cultuur en maatschappij*. Uitgever L. Stafleu. Leiden, 455 blz.

Lezingen voor de radio

27 maart, 9.45 uur (VARA); prof. dr. ir. J. P. Mazure: „Een student over ingenieurs en religie”.

3 april, 9.45 uur (VARA): Dr. H. W. van Tricht „De heilige richting, naar aanleiding van de herdenking van Frederik van Eeden, geboren 3 april 1860”.

U kunt zich op de wekelijks verschijnende teksten van de lezingen abonneren door overschrijving van f 4,— per jaar op giro no. 58 t.n.v. de Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Voor leden van de luisterkring f 3,— per jaar. Losse nummers f 0,25.

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: P. W. van der Vliet
Redactiesecretaris:

H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam 4,
telefoon 80641

Administratie, abonnementen en advertenties:
Oudegracht 152, Utrecht,
telefoon 10163; postgiro 304960 t.n.v.
Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag
Kleine advertenties f 0,20 per woord

Abonnementsprijs voor leden van het Humanistisch Verbond f 5,— per jaar, voor niet-leden f 7,50, buitenland f 8,—; losse nummers f 0,30.

Prettige, zelfstandige werkring gezocht door ervaren dame – huishoudster. Prima referenties. Brieven onder no. maart 6 bureau van dit blad.

Werkende vrouw, wed., 57 jaar, hum. levens-overtuiging, zoekt goede vriendschappelijke omgang met dito man, A'dam of omstr. Brieven onder no. maart 7 aan het bureau van dit blad.

Dame, 53 jaar, repr. verschijning met veel ervaring en belangstelling op sociaal en cultureel gebied, zoekt levenspartner. Brieven onder no. maart 8 aan het bureau van dit blad.

Wed. 47 jaar, jeugd. voork., omgeving Haarlem, zou graag kennis maken met besch. ontw. heer, 45-50 jr. Br. onder no. maart 9 bureau v. d. blad.

Lunteren

Goed gebouwd zomerhuis te huur vóór 2 juli en van 6 tot 20 augustus, voorzien van elektr., butagas, persomp, 2 stookplaatsen, 4 bedden. Händelstraat 32, Arnhem. Tel. 08300-26569.

CREMATIE

is

waardig en piëteitvol

Inlichtingen worden U gaarne verstrekt door de

VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE
Riouwstraat 186 — 's-Gravenhage
Tel. 55.47.97/070

LIDMAATSCHAP: f 2.- PER JAAR

VREDESACTIE

Radicaal Pacifistisch Maandblad

onder redactie van Dr. W. J. JONG en H. KUYSTEN
Administratie-adres: Postbus 246, Rotterdam
Postgiro 445129 • Abonnementsprijs f 5,- per jaar

Niet alleen de kerkelijken hebben hun wezenverzorging.

De Weezenkas

Vereniging tot opvoeding en verzorging op humanistische grondslag neemt op zich de verzorging van de wezen der buitenkerkelijken

Sluit U daarom aan bij deze vereniging

Inlichtingen omtrent lidmaatschap bij de Secretaris: J. de Leeuw, Herengracht 62, Amsterdam-C.

Zeilkamp 1960

De buitenwerkcommissie van het Humanistisch Verbond organiseert een zeilkamp van 23 juli t/m 6 augustus a.s.

Kosten met volledig pension en incl. huur boten f 55.— per week per persoon. Opgave spoedig.

Inlichtingen: **Centraal Bureau Humanistisch Verbond, Utrecht**

Voor het Humanistisch Vakantie- en Conferentie-oord „De Ark” te Nunspeet wordt gevraagd:

a. beheerder

b. hoofd van de huishouding

Vereisten voor a: In staat zijn de commerciële leiding op zich te nemen, de dagelijkse administratieve werkzaamheden te verrichten en de representatieve functie te kunnen waarnemen.

voor b: In staat zijn om goed met de gasten te kunnen omgaan en op efficiënte wijze de dagelijkse huishoudelijke leiding op zich te nemen.

Humanistische gezindheid vereist.

Indiensttreding zo spoedig mogelijk. Kleine woning beschikbaar.

Zij die reeds een dergelijke functie hebben bekleed genieten de voorkeur.

Sollicitaties te richten aan:

Centraal Bureau Humanistisch Verbond – Oudegracht 152 – Utrecht

Humanistische Stichting „Socrates” Oudegracht 152, Utrecht

LANDDAG

zondag 3 april 1960, aanvang 10.30 uur.

Spreker: Dr. J. P. van Praag.

Onderwerp: Actieve verantwoordelijkheid.

Humanisme als grondslag voor geestelijk en maatschappelijk werk.

Plaats: Internationale School voor Wijsbegeerte, Dodeweg 8, Amersfoort.

Kosten: f 3,- per persoon (inclusief koffie en thee).

Voor donateurs en contribuanten f 1,-.

Aanmelding bij het secretariaat van de Stichting, Oudegracht 152, te Utrecht, onder gelijktijdige storting van de verschuldigde bedragen op postrekening 58.22.93.

U kunt ook tegelijk een lunch bestellen à f 2,75 en opgeven of u van de speciale bus gebruik wil maken die om 10.10 uur van het station Amersfoort vertrekt.

ZOMERSCHOOL 19 – 23 JULI

De Zomerschool van de Humanistische Stichting „Socrates” wordt dit jaar gehouden in de gebouwen van de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort, in een prachtige omgeving van bos en hei.

Onderwerp: GROTE GEESTELIJKE STROMINGEN

Algemene leiding: Drs. J. H. P. COLPA

Aanvang: dinsdag 19 juli te 15.00 uur

Einde: zaterdag 23 juli te 14.00 uur

Kosten: f 50,- incl. volledig pension en f 16,- (met koffie en thee)

U kunt zich reeds aanmelden bij de

**Humanistische Stichting „Socrates”
Oudegracht 152, Utrecht**

